

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IV/1 (2019), s. 29-53

MISIR'DA OSMANLI İDARESİ VE MEMLÜK İSYANLARI HAKKINDA EBÛBEKİR RÂTİB EFENDİ TARAFINDAN ŞEHZADE (III.) SELİM'E SUNULAN BİR RAPOR

Fatih BAYRAM*

Öz

Ebûbekir Râtib Efendi'nin Mısır'da çıkan bir isyan üzerine kaleme aldığı rapor, III. Selim'in şehzadelik yıllarında kendisine takdim edilmiştir. Râtib Efendi, bu raporu şehzâdenin isteği üzerine hazırlamıştır. Mısır'daki Fransız işgalinden yaklaşık on yıl önce kaleme alınan bu rapor, Osmanlıların bu zengin eyaleti idare etmede yaşadığı güçlükleri ortaya koyması açısından ilginçtir. Gürcistan asıllı kölemenlerden olan İbrahim Bey'in ve Murad Bey'in isyanlarını konu edinen raporda, Mısır'ın I. Selim tarafından nasıl fethedildiği de ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Belgede dönemin devlet adamları ile ilgili görüşlere ve eleştirilere de rastlamak mümkündür. Makalenin sonunda raporun transkripsiyonuna da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebûbekir Râtib Efendi, İbrahim Bey, Mısır, Murad Bey, III. Selim

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.
e-mail: fatih.bayram@medeniyet.edu.tr

THE OTTOMAN ADMINISTRATION AND MAMLUK REVOLTS IN EGYPT: A REPORT PRESENTED BY EBÛBEKİR RÂTİB EFENDİ TO PRINCE SELİM (III)

Abstract

The report, which was prepared by Ebûbekir Râtib Efendi, was presented to the Prince Selim, the future Selim III. Râtib Efendi wrote this report by the order of the Prince Selim. The report, which was written nearly ten years before the French occupation of Egypt, is interesting in that it reflects the difficulties the Ottomans faced in the administration of this rich province. The report, the main theme of which was the revolt of the Georgian mamluks İbrahim Bey and Murad Bey, also explains in detail how Egypt was conquered by Selim I. It is also possible to see Râtib Efendi's opinions and criticisms towards the contemporary Ottoman statesmen in the report. The transcription of the report can be seen in the appendix of the article.

Keywords: Ebûbekir Râtib Efendi, Egypt, İbrahim Bey, Murad Bey, Selim III

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. asrın ikinci yarısında yaşanan sosyal ve ekonomik problemlerle birlikte ortaya çıkan Celâli isyanları zorlukla bastırılmıştır. Bu dönemlerde yaşanan diğer bir probleme Yeniçerilerin sultanların otoritesini sarsacak derecede güçlenmesiydi. Yeniçerilerin 1622 yılında Sultan II. Osman (hük. 1618-1622)'i öldürmeleriyle sonuçlanan bir dizi hâdise, Sultan IV. Murad (hük. 1623-1640)'i yeni arayışlara itmiştir.

Devşirme kökenli Yeniçerilerin nüfuzunu kırmak isteyen IV. Murad, Abhazya ve Gürcistan gibi memleketlerden Mısır'a memlükler ya da diğer adıyla kölemenler getirtti. (Hathaway, 2021: 125) Eyyübiler ve Memlükler döneminde Mısır'da daha çok Kıpçak asıllı köleler tercih edilmekteyken XVIII. yüzyılda Gürcü asıllı kölelerin nüfuzunun arttığı görülmektedir. Memlükler döneminde köle askerler devletin kurucusu konumundayken Osmanlı döneminde ise farklı bir durum söz konusuydu.

Safevîler'in 1722 yılında yıkılmasından sonra İstanbul'a, Suriye'ye, Irak'a ve Mısır'a Doğu Gürcistan bölgesinden çok sayıda memlük gelmeye başladı (Hathaway, 2021: 109; Hataway, 2009: 52). Mısır'ın yönetici ailesi konumunda olan Kazdağlı beyler, çok sayıda Gürcü köle satın aldılar. Osmanlı idaresine karşı isyan eden Ali Bey el-Kebîr (ö. 1773), Gürcistan asıllı olup Yeniçeri komutanı Kazdağlı İbrahim Kethüdâ (ö. 1754)'nın hadım edilmiş bir memlûğü idi (Hathaway, 2021: 127). Ali Bey kısa süreliğine de olsa Yukarı Mısır, Hicaz bölgesi, Filistin ve Güney Suriye'nin kontrolünü ele geçirmişti. Ali Bey, ayrıca Avrupa devletleri ve Rusya ile Osmanlı aleyhinde iş birliği arayışına gitti (Crecelius, Djaparidze, 2002: 321). Ali Bey isyanından haberdar olan Fransız düşünür Voltaire, Katerina'ya 1771 yılı Ocak ayında gönderdiği mektupta Rus Çarîçesi'nin Ali Bey'le birlikte İmparatorluğu'nu bölebileceğini belirtmişti. Jane Hathaway'in belirttiğine göre, Katerina Voltairée "alaycı bir şekilde" şöyle cevap vermişti: "İstanbul'a gidersem, sizin kendi gözlerinizle görebilmeniz için (Ali Bey'e) oraya gelmesini söyleyeceğim. Ve benim için patriklik mevkiini kabul etmek gibi bir iyilik yapmayacağınızdan emin olduğum için, artık ister suya daldırarak ister başka bir yöntemle, Ali Bey'in vafiz edilmesi görevinin icrasıyla teselli bulursunuz." (Hathaway, 2018: 110).

Mısır'daki memlükler içinde Osmanlı'ya isyan edenler olduğu gibi son derece bağlı ve sâdik olanlar da vardı. "Ümerâ-yı Mısriyye"nin "an-asl köle cinsinden" olduğunu ifade eden Ahmed Cevdet Paşa, bunların en son örneğinin "ma'ârif âşinâ ve muhibb-i ulemâ" olan Ebü'z-zeheb olduğunu belirtmektedir (Cevdet Paşa, 2018: 318). Mısır beylerinin kölelikten geldiğini ve bunların Osmanlı açısından en son başarılı örneğinin şeyhülbeled Ebü'z-Zeheb olduğunu belirten Ahmed Cevdet Paşa, Ali Bey isyanı sebebiyle Mısır'dan İstanbul'a İrsâliye hazinesinin gönderilmediğini de ifade etmektedir. Ebü'z-Zeheb, İrsâliye hazinesi denilen Mısır hazinesini İstanbul'a gönderdiğinde eskiden olduğu gibi "azîm alay olmuş" idi (Cevdet Paşa, 2018: 319). Zenginliğiyle ünlü olan Mısır'dan gelen vergi alay tertip edilerek kutlanmaktaydı. İsyancılar sebebiyle bir müddet Mısır'dan vergi tahsil edilememiş ve Ebü'z-Zeheb Mısır hazinesini İstanbul'a gönderince askerî tören düzenlenmişti.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Mısır meselesi uluslararası bir boyut kazandı. Manuchar Kachkachishvili adındaki bir Gürcü topçu subayı 1786 yılının Ocak ayında Gürcü kralı Erekle'nin mektubunu İbrahim Bey'e takdim etti. İbrahim Bey, Gürcü elçisini kendi konağında misafir etti. Kachkachishvili Mısır'da kaldığı süre boyunca Kölemen beyleri, Gürcü

kralı Erekle ve Rus Çarıçesi II. Katerina arasında bir ittifak kurmaya çalıştı. Önerilen anlaşmaya göre, İbrahim Bey ve Murad Bey Kral Erekle gibi Rusya'nın himayesine girecekti. Rusya da Mısır'a Osmanlı müdahalesini önleyecekti. İbrahim Bey ile Murad Bey'in bu öneriyi sıcak bakmaları, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'a gönderilmesinin nedenlerinden birisiydi (Creelius, Djaparidze, 2002: 330).

Râtib Efendi'nin Şehzâde Selim'e Sunduğu Rapor

Aslen Tosyalı olan Râtib Efendi, Şehzâde Selim'in hat hocasıydı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, onun Şehzâde Selim'le tanışmasını etkileyici bir üslupla anlatmaktadır: “Ebûbekir Ratib Efendi tâlik yazıdaki iktidarı ve sür'at-i kalemiyesi sebebiyle Sultan Üçüncü Mustafâ'nın son senelerinde Şehzade Sultan Selim'e talik yazı hocası tayin edilip bu suretle Şehzade ile tanışmıştır.” (Uzunçarşılı, 1975: 50). Ebûbekir Râtib Efendi'nin Mısır'da çıkan bir isyan üzerine kaleme aldığı rapor, 29 Zilhicce 1201 (12 Ekim 1787) tarihlidir.² Râtib Efendi bu sırada Osmanlı dış ilişkilerinden sorumlu olan Reisülküttablığa bağlı olan Âmedî Kalemi'nde çalışmaktaydı.³

Râtib Efendi, bu raporda Mısır'ın fethi sürecinde karşılaşılan güçlükleri ayrıntılı bir şekilde anlatarak Şehzâde Selim'i yüreklendirmeye çalışmaktadır. Metinde ayrıca yakın geçmişte Mısır'da yaşanan isyanlar ve malî sorunlar anlatılarak muhtemel çözüm yolları üzerinde durulmaktadır. Rapor, III. Selim'in yakın adamlarından ve danışmanlarından birisinin dünya görüşünü ve güncel meselelere yaklaşımını ortaya koyması açısından ilginç ve mühimdir. Taşrada doğan ve İstanbul'da yetişen bir bürokratin eyaletlerdeki sorunlar hakkındaki bilgisinin ve analiz kabiliyetinin sınırlarını görmek açısından da ilgili dönemi araştıran tarihçilere önemli ipuçları sunmaktadır.

Metinde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre rapor, bizzat Şehzâde Selim'in emriyle hazırlanmıştır. Râtib Efendi, kendisine teveccühünden dolayı Şehzâde'ye müteşekkirdir. Kendisini küçültücü ve Şehzâde'yi yüceltici birçok ifade dikkat çekmektedir. Buna rağmen metinde döneme yönelik eleştiriler konusunda cesur davranılmıştır. “Zamânenin hâli”nden şikâyet eden Râtib Efendi, devlet görevlileri arasında yüksek makamda olanlara kendilerini kabiliyetli ve liyâkatlı gösterme yarışından rahatsızlığını dile getirmektedir: “*Zamânenin hâli ma'lûm-ı hümâyûnlarıdır. Herkes paşa kapısı hıdmetinde bulunanlara 'akl ve tedbirini ve hünerini bildirmek dâ'iyesinde olacakları bi-ıştibâhdır.*” Mısır'la ilgili raporunda dönemin siyasi olaylarına da değinen Râtib Efendi'nin terminolojisi tasavvuf kültüründen izler taşı-

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı TSMA.E.0491 (29 Z 1201).

³ Ebubekir Râtib Efendi Kronolojisi hakkında bkz. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), s. 486, 487. III. Selim döneminde Avusturya elçiliği, zâhire nazırlığı ve reisülküttaplık gibi görevlerde bulunan Râtib Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Ebubekir Râtib Efendi (1999), *Nemçe Sefaretnamesi*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi); Fatih Bayram (2000), “Ebûbekir Râtib Efendi as an Ottoman Envoy of Knowledge Between the East and the West,” yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hüner Tuncer (1983), “Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Ozan Yönü (1 resimle birlikte),” *Belleten*, c. XLVII, sayı: 186, s. 583-585; İ. Hakkı Uzunçarşılı (1975), “Tosyalı Ebubekir Râtib Efendi”, *Belleten*, XXXIX (153), s. 49-77; Sema Arıkan (1994), “Ebûbekir Râtib Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 10, s. 277-278; Sema Arıkan (1996), “Nizâm-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin 'Büyük Lâyihası',” doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Semanur Tanyıldız (2020), “III. Selim'e Sunulan Nizam-ı Cedid Layihaları Arasında Bir Sefaretname: Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi,” *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sayı: 1, s. 591-607.

maktadır. Ona göre tuz ve ekmeğin hakkını (“*nân ü nemek hakkı*”) bilmeyen, ihânete ve başka memlekete firar etmeye meyilli olanları Mısır gibi memlekete ve Bağdat gibi bir şehre vali tayin etmek oldukça sakıncalıdır.⁴

Râtîb Efendi’ye Göre I. Selim ve Mısır’ın Fethi

Mısır fâtihisi olarak bilinen I. Selim’in tahta çıkmasından önce yaşanan olaylara metinde genişçe yer verildiği görülmektedir. II. Bayezid’in hasta ve yaşlı oluşunu fırsat bilen bazı devlet adamlarının Şehzâde Ahmed etrafında toplandıkları belirtilmektedir. Onların Şehzâde Selim’i değil de Şehzâde Ahmed’i tercih etmelerinin nedeni, Şehzâde Ahmed’in eğlenceye düşkün oluşu idi. Râtîb Efendi’ye göre Şehzâde Ahmed, “*iş ü nûş ve zevk ve safâya kâ’il olduğundan*” dolayı devlet adamları “*meşakkat ve mihnet-i seferden âzâde olalım diyü*” onu desteklemeydiler.

Şehzâde Selim’e sunulan raporda, ideal hükümdar olarak I. Selim’in ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Raporda anlatıldığına göre, Yavuz Sultan Selim, şehzadeyken Şah İsmail’in Anadolu’daki faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve İstanbul’a giderek babasıyla görüşmek istemiştir. II. Bayezid’in adamları onu babasıyla görüştürmeyince Şehzâde Selim çok üzülür ve gemiye binerek Kefede sancak beyi olan oğlu Şehzâde Süleyman’ın yanına deniz yoluyla gider. Kırım hanı kendisine yardım teklifinde bulunur. Ancak Şehzade Selim, Kırım hanının yardımıyla sultan olmayı kabul etmez.

Raporda Şehzâde Selim’in başarısızlıklarına hiç değinilmeyişi dikkat çekmektedir. Feridun Emecen’in I. Selim ile ilgili kitabında anlatıldığına göre, II. Bayezid’in tahtı Şehzade Ahmed’e devredeceği haberi üzerine Şehzade Selim, yaklaşık 20.000 kişilik orduyla harekete geçti. II. Bayezid’in ordusuyla Şehzade Selim’in ordusu Çorlu yakınlarında bulunan Uğraş mevkiinde karşılaştı. Selim’in toplamış olduğu ordu, kapıkulu askerleri karşısında fazla varlık gösteremedi. Yoğun top ateşi karşısında Tatar süvarileri dağıldı. Etrafı sarılan Şehzade Selim, “Karabulut” adlı atının çevikliği sayesinde çemberden kurtulmayı başardı. Kendisini takip edenlere karşı ise yakın adamlarından olan Ferhad Bey mukavemet gösterdi (Emecen, 2010: 57-58).

Raporda Mısır seferi öncesi Şehzâde Selim’in Halep nâibi Hayır Bey ve Hama nâibi Canbirdi Gazâlî’yi kendi tarafına çekme gayretlerine değinilmektedir. Hayır Bey, fetihten sonra Mısır’ın ilk beylerbeyi olarak atanmış ve ölüm tarihi olan 14 Zilkade 928 (5 Ekim 1522) tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür (Es-Seyyid, 1998: 50). Osmanlı kaynaklarında Canberd Gazâlî olarak da bilinen ve aslen Slovenyalı olan Canbirdi Gazâlî ise, Mısır’ın fethi

⁴ Tuz ve ekmeğin hakkı bilmenin önemine Barış Manço’nun bir şarkısında da değinilmektedir:

“Tuz ekmeğin hakkı bilene, sofraya kurmasan da olur,
İlk bir tas çorba yeter, “Rızkım buymuş.” Der içerim.
Kadir kıymet anlayana, sandık açmasan da olur.
Kırk yamalı hırka yeter, “İdris biçmiş” der giverim.”

Barış Manço, Dört Kapı

Bu şarkının sözlerinin tamamı için bkz. Birgül Yangın, Çağdaş Türk Ozanı Barış Manço (Ankara: Akçağ, 2002), s. 198. Tuz ve ekmeğin hakkı hakkında ayrıca bkz. Mehmet Samsakçı, “Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmeğin Hakkı,” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 36, sayı: 36 (2007), s. 181-199.

sırasında Hayır Bey'le birlikte hareket etti. 15 Şubat 1518 tarihinde Şam beylerbeyliğine atanan Canbirdi Bey, Kanûnî'nin tahta çıkışından sonra Memlûk sultanlığını tekrar canlandırmak amacıyla isyan etmiş; Rodos şövalyelerinden ve Şah İsmail'den yardım istemişti. 27 Ocak 1521 tarihinde Ferhad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilen Canbirdi Bey, savaş meydanında öldürülmüştür (Emecen, 1993: 141-143).

Râtib Efendi, I. Selim'in hayatını anlatırken Hoca Sâdeddin'in ve Mustafa Âlî'nin tarihinde faydalandığını belirtmektedir. Metinde Mısır tarihi anlatılırken "*Hâce Târîhi*"⁵ ve "*Âlî Târîhi*"nden⁶ söz edilmektedir. Raporun yazarının tarihe vukûfiyeti âşikâr olmakla birlikte Mısır gibi dünyanın gözdesi olan bir yerden bahseden bir belgede dönemin büyük devletlerinin bu ülkeye yönelik politikalarına yeterince değinilmemesi eleştirilecek bir husustur. Anlaşıldığı kadarıyla, Râtib Efendi Mısır'a gitmemiştir. "*Gerçi Üsküdar'dan öteye ve Küçükçekmece'den ileriyeye gitdiğim yokdur,*" diyerek bu ülke hakkındaki bilgisinin sınırlarını da ifade etmektedir.⁷

Râtib Efendi'nin Kendi Dönemine Dâir Gözlemleri ve Eleştirileri

Raporda ayrıca 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı'yla ilgili tespitlere de yer verilmektedir.⁸ Ordu komutanı olan Sadrazam Emin Paşa ile ilgili verilen bilgiler ilginçtir. Sadrazamı "*vezir-i lâ-nazîr*" yani eşsiz bir vezir olarak niteleyen Râtib Efendi, onun "inatçılığının ve kendini beğenmişliğinin" dört yüz bin kişilik bir ordunun "perişanlığı"na sebep

⁵ III. Murad'ın ve III. Mehmed'in hocası olduğu için "hâce-i sultânî" ünvanını alan Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599), I. Selim'in nedimi olan Hasan Can Çelebi'nin oğludur. Sâdeddin Efendi'nin dedesi olan İsfahanlı Hâfız Muhammed, I. Selim tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirilen âlimlerden birisidir. "Hâfız-ı mahsus-ı sultânî" pâyesiyile I. Selim'in Mısır seferine katılmıştır. III. Murad için Ayasofya'da okunan mevlid sırasında vefat eden Sâdeddin Efendi, Tacû't-tevârih adlı eserin yazarıdır. Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayıp I. Selim'in ölüm yılı olan 1520 tarihine kadar gelmektedir. Sâdeddin Efendi'nin Türkçeye tercüme ettiği eserler arasında Kuşeyri risâlesi, Behcetü'l-esrâr ve Mir'âtü'l-edvâr gibi eserler bulunmaktadır. Sâdeddin Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Şerafettin Turan (1998), "Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599)," TDV İslam Ansiklopedisi, c. 18, s. 196-198. Tacû't-tevârih'in hâtime kısmında yani son bölümünde Osmanlı âlim ve mutasavvıflarının hayat hikayelerine yer verilmiştir. İsmet Parmaksızoğlu, hâtime bölümünün orijinal yönünü şu şekilde ifade etmektedir: "Hâtime'nin en önemli yönü ise, ne Hoca Efendi'den önce, ne de ondan sonra hiçbir Türk tarihçisinin uygulamadığı bir yöntemi uygulamış olmasıdır. Bütün Türk tarihçileri yapıtlarında bilim adamlarına, mutasavvıflara yıllık olaylar sonunda ölümleri nedeniyle değinirken, Hoca Efendi üç yüz yıllık bir Tarih diliminde bilim ve düşün adamlarını bir arada sunmakta, bunların uzantılarını yani, Osmanlı-Türk bilim ve düşün dünyasının esinlendiği, etkilendiği ortamları da tanıtmaktadır." Hoca Sadettin Efendi (1999), Tacû't-tevârih, cilt: V, haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı), s. VIII.

⁶ Âlî Tarihi için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî (2009), Kühhü'l-Ahbâr, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi, c. I. Tıpkıbasım (Ankara: Türk Tarih Kurumu). Mustafa Âlî'nin düşüncelerinin XX. asır tarihçilerine etkisi hakkında Cornell H. Fleischer mühim bir tespittedir: "Âlî's observations on the nature of sovereignty in the post-caliph Islamic world give striking substantiation to the views of a number of modern scholars, most notably Martin Dickson, Marshall Hodgson, and John Woods." Cornell Fleischer (1986), Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âlî, Princeton University Press, s. 286.

⁷ Râtib Efendi, 1792 yılında III. Selim tarafından Viyana'ya elçi olarak gönderilmiştir.

⁸ Mehmet Mert Sunar, Rus orduları karşısında yaşanan başarısızlıkların III. Selim'in Nizâm-ı Cedid reformlarının ilk başlarda fazla tepkiyle karşılaşmamasının önemli bir nedeni olduğunu belirtmektedir: "XVIII. yüzyılın ikinci yarısında girilen harplerde özellikle Rus ordularına karşı alınan yenilgiler ve imzalanan sulh antlaşmaları sonrası yaşanan toprak kayıpları sonrası eleştiri oklarının hedefine yerleşen yeniçerilerin bu dezavantajlı konumları sebebi ile reforma direnişlerinde belli bir zayıflamanın olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple III. Selim'in 1787-1792 Harbi'nin hemen ardından giriştiği Nizâm-ı Cedid projesinin ilk başlarda çok büyük bir direnişle karşılaşmaması şaşırtıcı değildi." Mehmet Mert Sunar (2016), Arş İleri: Asâkir-i Mansûre Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık), s. 41.

olduğunu belirtmektedir. Dönemin kaynakları da Râtib Efendi'nin tespitlerini doğrular niteliktedir. 8 Cemâziyelâhir 1182 (20 Ekim 1768) tarihinde sadrazamlığa atanan Mehmed Emin Paşa, Rusya ile savaşın uzun sürmeyeceğini düşünmekteydi. Rus elçisi Obreşkov ile yaptığı görüşmeler onun böyle düşünmesinde etkili oldu (Beydilli, 2003: 465). Râtib Efendi, Emin Paşa'nın savaşta başarılı olan komutanları çekemediğini belirtmektedir. Onun kendisine rakip gördüğü başarılı kumandan Moldovancı Ali Paşa idi. Emin Paşa, 9 Rebiülâhir 1183 (12 Ağustos 1769) tarihinde görevinden alındı ve 10 Cemâziyelevvel 1183 (11 Eylül 1769) tarihinde Edirne'de boğularak öldürüldü. Râtib Efendi'nin de belirttiği gibi, Emin Paşa "gayet vakur bir devlet adamı" idi (Beydilli, 2003: 465). Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1806) de Emin Paşa'yı "*leyl ü nehâr ma'rifete kûşîş*" eden yani gece gündüz ilim öğrenme gayretinde birisi olarak övmektedir. Gayet güzel yazısı olan ve "*pâk-sîret sâhibi*" yani temiz ve düzgün bir hayat çizgisi olan Emin Efendi'nin Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki başarısızlığı eleştiri konusu olmuştur. Kimseye söz hakkı tanımaması ve zorbaca tavırları sebebiyle Emin Paşa'yı Vâsıf Efendi de eleştirmektedir (Vâsıf, 1219: 42-46). *Gülşen-i Hayâl* adlı bir eserinin yanı sıra Hindistan ile ilgili bir seyahatnâmesi bulunmaktadır.⁹

Râtib Efendi'nin eleştirilerinin hedefi olan diğer sadrazam ise İvazzâde Halil Paşa (ö. 1190/1776)'dır. Halil Paşa, Belgrad fâtihisi olarak bilinen İvaz Mehmed Paşa'nın oğludur. Râtib Efendi, Mehmed Paşa'yı "*Hisarcık nâm mahalde kırk bin Nemcelü'yi kılıçdan geçiren*" bir kumandan olarak övmektedir. Belgrad Seferi'ne babası ile birlikte katılan Halil Paşa, Rus Savaşı sırasında 13 Şaban 1183 (12 Aralık 1769) tarihinde III. Mustafa tarafından Sadrazam olarak tayin edildi. Râtib Efendi, onun cömertliğini ve nesebini övmekle beraber onu yüz binden fazla askerinin Tuna nehrinde boğulmasından sorumlu tutmaktadır. Ona göre, savaşta "*kerem ve sehâ ve haseb ve neseb ve zerafet ve ülfetin bir fâidesi olmadı*" âşikârdır. Yaşanan bu bozgun o günlerde hâlâ hatırdadır. Yaşanan bu hezimetin nedeni ise, sadrazamın "*akl ve tedbirde noksanı olması*" ve "*zevk ve safâya iştiğâli*" idi. Halil Paşa'nın sadrazamlığı esnasında yaşanan trajik gelişmelerden birisi, 6-7 Temmuz 1770 gecesinde Çeşme Limanı'nda bulunan Osmanlı donanmasının yakılması ve diğeri ise "Halil Paşa inhizâmı" olarak bilinen 2 Ağustos tarihli Kartal (Larga) Muharebesi'dir. Köprü kurulmaksızın Tuna'nın taşkın sularından geçme gayretinin felâketle sonuçlanmasının baş sorumlusu olarak "Serdâr-ı ekrem" Halil Paşa gösterildi (Sarıcaoğlu, 2001: 495).

Mısır'da Memlûk İsyancıları

Osmanlı idaresindeki Mısır'a köleler genelde Kafkasya ve Güney Rusya'dan gelmekteydi (Erdem, 1996: 40). Zamanla etkilerini artıran Memlûk beylerinin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'ın "asıl idarecileri" olduğu görülmektedir (Erdem, 1996: 40). Bu durumdan rahatsız olan I. Adbülhamid, Mısır'daki Osmanlı idaresini tekrar tesis etmek için Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı bu eyalete göndermişti. Kölemen beylerini yenilgiye uğratan Hasan Paşa, 1786 yılının Temmuz ayında Kahire'ye girmiştir. Diğer bir önlem olarak ise, Memlûk beylerinin güç kaynağını kesmek için Mısır'a köle ticaretinin yasaklandığı görülmektedir. Bu yasak defalarca yenilenmiş ve 1840'lı yılların ilk birkaç yılına kadar devam etmiştir (Erdem, 1996: 40).

⁹ Beydilli, "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde," s. 465. Mehmed Emin Efendi'nin Hindistan seyahatnâmesi hakkında bkz. İsmet Miroğlu (1984), "Hindistan Hakkında XVIII. Yüzyılda Yazılmış Küçük Bir Eser," Tarih Dergisi, sayı: 34, s. 539-554.

Mısır'da Memlûk beylerinin en güçlüsü konumunda "şeyhülbeled" unvanına sahip bir bey bulunurdu, bu bey Kahire'nin reisi konumundaydı. Nüfuz alanı sadece Kahire'yi değil, tüm Mısır'ı kaplamaktaydı. Mısır'daki Arap kabilelerinin desteğini alan şeyhülbeledler, özellikle XVIII. yüzyılın ortasından itibaren otoritelerini gittikçe artırmıştır. Diğer Memlûk beylerinin de desteğini alan şeyhülbeledler, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın Mısır valilerini gölgede bırakacak kadar yükselme imkânı bulmuşlardır (Eş-Şeyh, 2010: 90).

Raporda Mısır'da Osmanlı idaresine karşı isyan halinde olan kölemen beylerinden bahsedilirken hakaret ifadelerine de rastlanmaktadır. İbrahim Bey'in bir yandan "gayet 'âkil ve müdebbir" olduğu belirtilirken diğer yandan da "veled-i zinâ" olduğu ifade edilmektedir. Murad Bey'i İstanbul'da bulunduğu yıllarda gayet iyi tanıdığını belirten Râtib Efendi, onun "deli ve mecnûn" ve aynı zamanda "hâ'in bir kâfir" olduğuna işaret etmektedir. Daha önce Raif İsmail Bey'in kölesi olan Murad Bey, efendisi tarafından başka birisine satılarak İstanbul'dan Kahire'ye gitmişti. Raif İsmail Bey Mısır valisi olduğunda Murad Bey bu durumu lehine çevirmeye çalıştı. İlk günlerde İsmail Paşa'ya bağlılık gösteren Murad Bey, daha sonra "kâfir hâ'in meşreb olduğu"ndan dolayı şeyhülbeled İbrahim Bey'in isyanını desteklemiştir. Râtib Efendi'ye göre, Mısır beyleri Kârûn gibi zengin olmak derdinde oldukları için Mısır halkına zulmetmekteydiler. İsyankâr beylerde "din, iman, edep ve hayâdan zerrece eser" bulunmaktaydı. Râtib Efendi'nin o dönemlerde hat hocalığı yaptığı Şehzâde Selim'e yazdığı mektuplarda ya da raporlarda cesur bir dil kullanmasında şehzadenin kendisinden "minnetsiz ve korkusuz" bir şekilde yazmasını istemesinin rolü büyüktür (Yıldız, 2013: 239).

Râtib Efendi, raporunda isyan eden Kölemen beylerinin Gürcistan kökenli olduklarına ve sonradan Müslüman olduklarına değinmemektedir. Asıl adı Abram Shinjikashvili olan İbrahim Bey, daha sonra Müslüman olsa da eski diniyle ve ülkesiyle bağlarını koparmamıştı. 1778 yılında kardeşi Basil Shinjikashvili ve kayınbiraderi Gogi Beruashvili İbrahim Bey'i ziyaret ettiler. İbrahim Bey, kardeşiyle para göndererek doğum yeri olan ve Tiflis yakınlarında bulunan Martkofi köyünü köle tacirlerinin saldırılarından korumak için üç katlı bir kule yaptırmıştır. Daniel Crecelius ve Gotcha Djaparidze'nin aktardığına göre Martkofide yer alan Shinjikashvili mahallesinin yaşlı sâkinleri hâlâ ayakta duran bu kulenin İbrahim Bey'in kardeşiyle gönderdiği parayla yaptırıldığını söylemektedirler (Crecelius, Djaparidze, 2002: 328). İbrahim Bey, ayrıca annesinin tepedeki kiliseye yürüyemediğini öğrenince annesi için bir kilise inşa edilmesi amacıyla Gogi Beruashvili'ye 200 altın vermiştir.¹⁰

Sonuç

Râtib Efendi, Şehzade Selim'e âsilerin şiddetle cezalandırılmasını tavsiye etmiş olmakla birlikte Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle Mısır'da Osmanlı idaresi tam anlamıyla tesis edilemedi. Râtib Efendi, 1788 yılında Sipah kâtibi olarak Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı.¹¹ 1789 yılında tahta çıkan III. Selim, Avusturya ve Rusya savaşlarından dolayı Mısır meselesi ile ilgilenme imkanından uzaktı.

¹⁰ İbrahim Bey'in gönderdiği 200 altının kilise yapımında kullanılıp kullanılmadığı pek belirgin değildir. En azından 1811 yılına kadar böyle bir kilisenin inşa edilmediği bilinmektedir. Bu hususta bkz. Daniel Crecelius, Gotcha Djaparidze, "Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century," s. 329 n. 30.

¹¹ Uzunçarşılı, Râtib Efendi'nin Osmanlı-Rus Savaşı'na âmedci olarak da katılmış olabileceğini öne sürmektedir: "Râtib Efendi 1202 H./1788 M'de âmedciliğe alınarak Sipah kâtibi oldu. Daha doğru olması icap eden bir kayıta 1788'de âmedci iken Osmanlı-Rus muharebesine ordu ile gitmeğe memur oldu." Uzunçarşılı, Topyalı Ebûbekir Râtib Efendi," s. 50.

İskenderiye'nin Fransızlar tarafından işgal edildiği haberini İstanbul'a iletenler de İbrahim Bey'le Murad Bey olmuştur. 1798 yılında yaşanan bu işgal sonrasında Murad Bey 20.000 kişilik bir ordunun başına geçerek Kahire yakınlarına Fransa ordusuyla yaptığı savaşı kaybetti. İbrahim Bey ise Sadrazam Yusuf Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunda Fransızlara karşı savaştı (Görgün, 2000: 287). Murad Bey, 1801 yılı Nisan ayında veba salgımında hayatını kaybetti.¹² Aynı yılın Haziran ayında ise İbrahim Bey, tekrar şeyhülbeled olarak atandı (Görgün, 2000: 287).

Mısır'da Fransız işgalinin sona ermesinin ardından Memlûk ya da diğer adıyla Kölemen beylerinin nüfuzuna son vermek isteyen III. Selim tarafından cezalandırılanlar arasında İbrahim Bey de bulunmaktaydı. 20 Ekim 1801 tarihinde diğer Kölemen beyleriyle birlikte İbrahim Bey de tutuklandı. Ancak araya İngilizler'in girmesiyle birlikte diğer Memlûk beyleriyle birlikte İbrahim Bey de serbest bırakıldı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa da Memlûk beylerinin nüfuzunu kırmak için mücadele başlattı. Mehmed Ali Paşa, 1 Mart 1811 tarihinde düzenlediği bir ziyafette birçok Memlûk beyini öldürttü (Görgün, 2000: 287). Bu ziyafete katılmayan İbrahim Bey, ömrünün son yıllarını Kuzey Sudan'da yer alan Dongola şehrinde geçirdi. 1816 yılında Şubat ayında vefat eden İbrahim Bey'in naaşı, 1817 yılının Temmuz ayında (Hicri 1232 yılı Ramazan ayında) Mehmed Ali Paşa'nın izniyle Dongoladan Kahire'ye getirilmiş ve burada defnedilmiştir (Görgün, 2000: 287).

Raporun yazarı olan Râtib Efendi ise III. Selim döneminde Viyana sefirliği, zahire nâzirliği ve Reisülküttaplık gibi görevlerde bulunduktan sonra 1799 yılında Rodos adasında idam edildi. Kesik başı, seng-i ibrette (ibret taşı) sergilenmeden Kanlıcadaki Ataullah Efendi dergâhına defnedildi.¹³

¹² Mısırlı tarihçi Abdurrahman b. Hasan Cebertî (ö. 1240/1825)'ye göre, Murad Bey "Mısır ikliminin harap oluşu"na sebep olanlardan birisiydi. Bununla birlikte, Cebertî onun âlimleri sevdiğini ve onlara karşı saygılı davrandığını belirtmektedir. Bu hususta bkz. Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, c. 3, ed. Abdurrahman Abdurrahman Abdurrahim (Kâhire: Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 1997), s. 275. Cebertî ve eserleri hakkında bkz. Halil İbrahim Erol (2021), *Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine* (İstanbul: İlem Yayınları), s. 140-223; Mehmet Maksudoğlu, "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan (ö. 1240/1825)," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (1993), s. 190-191.

¹³ Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebûbekir Ratib Efendi," s. 69. Kanlıcada bulunan bu tekke, XVIII. yüzyıl ortalarında Nakşi şeyhi olan Mehmed Atâullah Efendi (ö. 1203/1789) tarafından kurulmuştur. Bu tekke hakkında bkz. M. Baha Tanman (1991), "Atâ Efendi Tekkesi," *DİA*, c. 4, s. 36-37; Ramazan Muslu (2003), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, (İstanbul: İnsan Yayınları), s. 297. Raporun yazıldığı dönemde sultan olan I. Abdülhamid de tasavvufa meyilli bir hükümdardı. Kırm'ın geri alınması için düzenlenen 1787 yılındaki seferin zaferle neticelenmesi için İstanbul'daki tekkelerde dua edilmesini istemişti. I. Abdülhamid'in bizzat dua etmesini talep ettiği kişiler arasında Yenikapı Mevlîhânesi şeyhi olan Ebûbekir Çelebi de bulunmaktaydı. I. Abdülhamid'den önce sultan olan III. Mustafa (hük. 1171-87/1757-74) de tasavvufa ilgi duymaktaydı. Onun tebdil-i kıyafet ziyaret ettiği şeyhler arasında Kaşgâri Tekkesi şeyhi olan Geylânî İsâ Efendi (ö. 1206/1791) de bulunmaktaydı. Doksan yaşlarında vefat eden bu şeyhin türbesini III. Selim (hük. 1203-22/1789-1807) inşa ettirmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu (2001), *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı), s. 76; Hamid Algar (2019), *Nakşibendilik*, çev. Cüneyd Köksal, Ethem Cebecioğlu, İsmail Taşpınar, Kemal Kahraman, Nebi Mehdiyev, Nurullah Koltaş, Zeynep Özбек (İstanbul: İnsan Yayınları), s. 225. Fikret Sarıcaoğlu'nun kitabından beni haberdar eden Faruk Akyıldız'a teşekkür ederim.

Râtib Efendi tarafından hazırlanan rapor gayet kapsamlı olup önemli bilgileri içermektedir. Raporda Şehzâde Selim'e Mısır fâtihî I. Selim'in yılmak bilmeyen güçlü iradesi ve azmi örnek gösterilmektedir. Mektubun neredeyse yarısı I. Selim'in nasıl padişah olduğunu ve Mısır'ı nasıl fethettiğini anlatmaya ayrılmıştır. Yazarın dönemindeki devlet adamları hakkındaki tespitleri orijinal olmakla birlikte Kâlemler beyleri hakkında verdiği bilgiler duygusal tepkilere dayanmaktadır. Onun ayrıca kendi yaşadığı çağa ait başarılı örneklerle pek değinmediği görülmektedir. Râtib Efendi, Mısır hakkındaki rapordan yaklaşık beş yıl sonra kaleme aldığı Viyana Sefâretnâmesi'nde ise kendi yaşadığı çağdaki Deli Petro ve Büyük Frederick gibi birçok başarılı örneği ayrıntılı olarak anlatma başarısı göstermiştir. Onun Mısır hakkındaki raporu taşra kökenli bir bürokratin yükseliş hikâyesinin ilk adımlarından birisi olarak görülebilir.

Kaynakça

- Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti (1997). *Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, c. 3, ed. Abdurrahim Abdurrahman Abdürrahim, Kâhire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* (2018). *III. Cilt*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Algar, Hamid (2019). *Nakşibendilik*, çev. Cüneyd Köksal, Ethem Cebecioğlu, İsmail Taşpınar, Kemal Kahraman, Nebi Mehdiyev, Nurullah Koltaş, Zeynep Özbek, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arıkan, Sema (1994). "Ebûbekir Râtib Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 10, s. 277-278.
- Arıkan, Sema (1996). "Nizâm-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin 'Büyük Lâyihâsı'", *doktora tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, Fatih (2000) "Ebûbekir Râtib Efendi as an Ottoman Envoy of Knowledge Between the East and the West", *yüksek lisans tezi*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beydilli, Kemal (2003). "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde (ö. 1183/1769)" *DİA*, c. 28, s. 464-465.
- Crecelius, Daniel; Djaparidze, Gotcha (2002). "Relations of the Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 45, no. 3, 320-341.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı TSMA.E.0491 (29 Z 1201).
- Ebubekir Râtib Efendi (1999). *Nemçe Sefaretnamesi*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitabevi.
- Emecen, Feridun (1993). "Canbirdi Gazâlî (ö. 927/1521)," *DİA*, c. 7, s. 141-143.
- Emecen, Feridun M. (2010). *Zamanın İskenderi Şarkın Fatihî Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Erdem, Y. Hakan (1996). *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, London: Macmillan Press Ltd.
- Erol, Halil İbrahim (2021). *Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine*, İstanbul: İlem Yayınları.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed (1998). "Hayır Bey (ö. 928/1522)," *DİA*, c. 17, s. 49-50.
- Eş-Şeyh, Refet Ganimî (2010). "Şeyhülbeled," *DİA*, c. 39, s. 90.
- Fleischer, Cornell (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âlî*, Princeton: Princeton University Press.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2009). *Kühü'l-Ahbâr, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi, c. I. Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Görgün, Hilal (2000). "İbrâhim Bey (ö. 1231/1816)," *DİA*, c. 21, s. 285-287.

- Hathaway, Jane (2021). "Mamlûk," *Encyclopedia of Islam, third edition*, Leiden: E. J. Brill.
- Hathaway, Jane (2021). "Mamluks, Ottoman period," *Encyclopedia of Islam, third edition*, Leiden: E. J. Brill.
- Hathaway, Jane (2018). *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Karl K. Barbir'in katkılarıyla, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hathaway, Jane (2009). *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, çev. Nalan Özsoy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi (1999). *Tacû't-tevarih*, cilt: V, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Maksudoğlu, Mehmet (1993). "Cebertî, Abdurrahman b. Hasan (ö. 1240/1825)," *DİA*, c. 7, s. 190-191.
- Miroğlu, İsmet (1984). "Hindistan Hakkında XVIII. Yüzyılda Yazılmış Küçük Bir Eser," *Tarih Dergisi*, sayı: 34, s. 539-554.
- Muslu, Ramazan (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sarıcaoğlu, Fikret (2001). "İvazzâde Halil Paşa (ö. 1190 / 1776)," *DİA*, c. 23, s. 494-496.
- Sarıcaoğlu, Fikret (2001). *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Samsakçı, Mehmet (2007) "Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 36, sayı: 36, s. 181-199.
- Sunar, Mehmet Mert (2016). Arş İleri: *Asâkir-i Mansûre Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler*, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Tanman, M. Baha (1991). "Atâ Efendi Tekkesi," *DİA*, c. 4, s. 36-37.
- Tanyıldız, Semanur (2020). "III. Selim'e Sunulan Nizam-ı Cedid Layihaları Arasında Bir Sefaretname: Ebubekir Ratıp Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi," *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sayı: 1, s. 591-607.
- Tuncer, Hüner (1983). "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratıp Efendi'nin Ozan Yönü (1 resimle birlikte)," *Bellekten*, c. XLVII, sayı: 186, s. 583-585.
- Turan, Şerafettin (1998). "Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599)," *DİA*, c. 18, s. 196-198
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1975). "Tosyalı Ebubekir Râtib Efendi," *Bellekten*, XXXIX (153), s. 49-77
- Vâsif Ahmed Efendi (1219). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyikü'l-Ahbâr*, c. 2, İstanbul: Darü't-tibaati'l-âmire.
- Yangın, Birgül (2002). *Çağdaş Türk Ozanı Barış Manço* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeşil, Fatih (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, Aysel (2013). "Şehzadeye Öğütler: Ebûbekir Ratıp Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu," *Osmanlı Araştırmaları*, XLII, s. 233-274: 239.

Ek

Mısır Hakkındaki Raporun Transkripsiyonu

Yâ Fettâh Yâ 'Alim

Devletlü kerâmetlü necâbetlü merhametlü veliyy-i ni'met-i 'âli himmetim İskender-i zamân Dârâ-dirâyet Kahramân-ı cihan Rüstem-şecâ'at efendim hazretleri Mısır'ın nizâmı ve firâr iden İbrâhîm Beg ve Murâd Beg'in ve onlar ile me'an giden 'alâ rivâyetin on yedi beglerin bâ-tertib-i cezâ-yı sezâ ve i'dâmı veyâhûd itdiklerine izhâr-ı peşimâni ve nedâmet-birle devlet-i ebed-müddete inkiyâd ve itâ'at ve hulûs-ı niyyet birle cürm ve kabâhatlarına hulûs-ı niyyet birle şâyeste-i i'timâd ve sıhhat olacak vechle tevbe ve istiğfâr ve inâbetleri emrinin itmâmı husûsı su'âl-i hümayûn buyurulmuş.

Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri 'âmme-i 'âlemiyânın nazargâhı ve bi'l-cümle hayır-hâhanı saltanatın ümidgâhı olan vücûd-ı cihan-sûdların kâffe-i hatâ ve hatarlardan cemî'-i elem ve kederlerden mahzûz ve sâlim ve nazar-ı inâyet ve şâye-i merhametlerin cümle cihân ve cihaniyân ve bâ-husûs bu 'abd-i ahkar ve ednâ 'abd-i nâ-tüvânları üzerinde kâ'im eylesün. Nizâm-ı Mısır ahvâli ricâl-i 'asra göre bu tâkım ve bu refât ile bu devirde evvelki hâline girmek müşkil olmuştur.

Hak Te'âlâ 'alim ve dânadır. Kulunuz yemîn ve kaseme mübtelâ değilim. Hilâf yere and ve yemîn şöyle dursun gerçek mahalde bile yemîn itdigim nâdir vâki' olmuştur. Mısır'ın nizâmı gerçe be-gâyet güç oldu. Velâkin devletlü, şecâ'atlü ve gayretlü efendimiz gibi akıl ve ferâset ve 'ulüv-i himmet ve şecâ'at ve gayret sâhibi hakkı bâtuldan ve hayrı şerden ve eyü-yi kötüden ve sâdıki hâinden fark ve temyize kâdir ve hak söz taraf-ı hümayûnlarına 'arz olundukda sem'-i kabûl ile iz'ân ve idrâk icrasına muktedir bir pâdişâh-ı gayûrun vücûd-ı pür-nûrlarıyla serir-i saltanat-ı Osmâniye'ye müşerref oldukda Hazret-i Rabbü'l-İzzet'in havl ve kuvvet ve 'avn ve inâyeti ve siz efendimiz gibi sâhib-i gayret ve diyânet bir şehinşâh-ı 'âli-siretin nazar-ı refet ve hüsn-i himmeti ile Mısır'ın tedbiri ve ikiyüz sene mukad-dem olan sûrete girmesinin tanzim ve takdiri birkaç tarik ile karin-i imkân ve eshel ve âşân olmağla egerçe hâk-i pâ-yi kîmyâ âsâlarında kullarınız gibi 'âcizlerin tedbiri karıncanın Hazret-i Süleymân'a ba'zı kelâm tezkîri gibi bi-edeblik ve küstâhlıktır. Ancak pâdişâhlarda gönül olmayub merhamet ve mürüvvet sâhibi olduklarından ve 'ale'l-husûs siz efendimizin biz kullarınıza müsâ'ade ve kerem ve merhameti haddimizden efzûn olduğundan lutf-ı izzet ve ruhsatlarına ve kemâl-i 'afv ve merhametlerine istinaden hâtır-ı hakîrânemize gelen tahrire cesâret olunur.

'İlm-i şeriflerine hafî buyurulmaya ki tedbir-i umûr ve nizâm-ı ahvâl-i cumhûr her vakit ve 'asır ve devletin ve her iklim ve devletin ve her iklim ve bilâd ve memleketin tabî'at ve 'âdetine göre olduğuna binâen her kanğı şehriyât-ı nâmdâr ve ne şekil pâdişâh-ı cihandâr Mısır'ın nizâmı ve işbu isyân iden beglerinin kârının itmâmını 'akl ve rüşd ve sadâkatına i'timâdi olduğu bendelerinden kanğı bendesine emr ü fermân buyururlar ise ol bendenin üzerine vâcibdir ki kendüyi böyle umûra me'mûr iden pâdişâh-ı a'zam ve sadr-ı ekremin ve bu ikisinin mukarreblerinin hâl ve şân ve keyfiyyet ve 'akl ve iz'ân ve dirâyet ve mizâc ve tabî'at ve televvün ve temkîn ve tabî'atlarını ma'lûm idinüb ba'dehû Mısır'ın tabî'atını ve içinde olan ümerâ ve 'ulemâ ve sulehâ ve sâdâta ve şürefâ ve ocaklı ve fukarâ-yı ahâlî ve

re 'âyâsının 'âdet ve üns ve ülfet ve neye meyl ve râğbet ve neden vahşet ve nefret ve havf ve haşyet ve mahzûziyyet ve memnûniyyetlerini bilüb âna göre tedbire şürû' itmek lâzımdır ki Cenâb-ı Rabb-i Kadîr re'y ve tedbiri âşân ve teysîr idüb takdîrine muvâfık eyleye. Binâen 'aleyh egerçe ser-i devletlerini tasdî' olur. Ancak tafsîl-i hâl ve tatvîl-i makâle muhtâc olmağla mufassalan 'arz olunur.

Vaktinde sâhib-kırân ve 'asrında mânend-i İskender şehinşâh-ı kişveristân olan zübde-i selâtin-i Âl-i 'Osmân Sultân Selîm Han 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân hazretleri Mar'âş ve Adana ve Diyârbekir ve Elbistân ve Şâm ve Haleb ve Trablus ve Safed ve Saydâ ve Beyrût ve Yâfe ve 'Akkâ ve Gazze ve Remle ve Haremeyn-i muhteremeyn ve Kuds-i şerîf ve Mısır ve temâmen 'Arabistan ve Kürdistân ve Âzerbaycan ve Dağistan ve Revân ve Tiflis ve Bitlis ve Tebrîz ve Şemâhî ve Şîrvân memâliklerini dokuz senelik saltanatında sühuletle feth idüb bu memâlikin beglerine ve hâkimlerine ve hanlarına ve sultanlarına gâlib olması birâz merhûm-ı müşârûn ileyhde olan hasletlerine mebnî idi. Evvelâ 'uluvv-i himmet ve sabır ve tevekkül ve gayret ve temkin ve vakâr ve metânet ve şecâ'at ve sehâvet ve kadr-i 'ulemâ ve erbâb-ı ma'rifeti ri 'âyet ve icrâ-yı resm-i hukuka dikkat sâhibi idi. Şehzâde iken kendüsi Trabzon'da vâli idi. Peder-i vâlâ-güherleri cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultân Bâyezid Han hazretleri Konya vâlisi olan büyük oğlu Sultân Ahmed hazretleri tarafına mâ'il ve şehzâde-i müşârûn ileyh hazretleri 'iş ü nûş ve zevk ve safâya kâ'il olduğundan meşakkat ve mihnet-i seferden âzâde olalım diyü erkân-ı devlet ve vüzerâ ve ricâl Sultân Ahmed hazretlerinin velî'ahd olub pederinden sonra serîr-i saltanata cülûsunu Sultân Bâyezid-i velî kuddise sirruhu'l-'aliyy hazretlerine terğib ve teşvik esbâbını muhassıl idiler. Müşârûn ileyh hazretleri pîr ve 'alîl ve ihtiyâr ve 'ibâdet ve tâ'at-ı Hak'la evkât-güzâr olub terk-i cihâd ve gazâ itmekle Anadolu'da yer yer havâric zuhur ve bakiyye-i tavâ'if-i mülûk Adana ve Mar'âş tarafında Zülkadırlüden Şehsüvaroğlu gibi ve 'Acem'de Şeyh Safî evlâdından Şâh İsmâ'il gibi nice bedbahtlar ve Mısır pâdişâhi Sultan Kayıtbay ve ba'dehû Gavri gibi nice tama'kâr ve sitemkârlar taraf-ı memâlik-i mahrûseye hücum ve Rûm ili tarafından dahî Nemçe ve Macar ve Leh ve Engürüs ve Venedik kralları deryadan ve karadan bilâd-ı İslâmiyye'ye vaz'-ı kadem-i şûm idüb ihtilâl-i milk Sultân Selîm hazretlerinin sâmi'a-ı hümayûnlarını tehdîş itmekle birkaç bin 'asker ile Trabzon'dan sefineler ile Rûm ili tarafına çıkub pederini ziyâret ve kendü ile 'Acem ve İran semtinde şâhlık da'vâsında olan İsmâ'il-i Erdebilî Anadolu'da gelüb Sivas'a dek ve Şehsüvaroğlu 'Alâ'üddevle Kayseriyye'ye dek hasâret ve re'âyâya isâl-i mazarrat itmekle, "Bana izin vir. Varub şunların hakkından geleyim," diyü meşveret murâd eyledikde Sultân Bâyezid-i Velî kuddise sirruhu's-seniyy hazretlerinin yanında olan vüzerâ ve erkân-ı devletin Sultan Ahmed tarafına meyl ve râğbetleri olmağla men' ve def'ine dikkat ve 'asker tertîb üzerine hücûma müsâra'at itmeleriyle iki 'asker karşı karşıya kaldıkda Sultân Selîm hazretleri, "benim merâmım cenk değildir. Pederimi bir nice zamân görmedim. Ziyâret ve umûr-ı devlete müte'allik hayırlı meşveretdir," diyü söz ağnatmak üzere iken iki tarafın 'askerinden bir iki nefer gavga idüb tarafeyn ayaklanmağla Sultân Selîm hazretlerinin merâmı cenk olmadığından sabr idüb yanında on on beş bin 'asker mevcûd iken ve cenk itse başa çıkmak elinde iken mahzâ sabr ve diyânet ve mürüvvetden ve hakk-ı pederi ri 'âyet itmekle 'avdet idüb oğlu Sultân Süleymân hazretleri ol esnâda Kırım memleketinin kürsü vilâyeti ve makarr-ı hükûmeti olan Kefe beylerbeyisi olmağla ol tarafa sefine ile 'azîmet buyurduklarında ol vakit Kırım Hanı olan bizzât kendüsi 'askeriyle istikbâl idüb yanaşdılar. Mukâbil gelürken yaklaşıldıklarında Tatar Han at başın çekdiler. Böyle kasd itdi ki Sultân Selîm Han hazretlerinin ayaklarına varmaya. Belki atlar geleler, bunu ağnayub onun 'ınânını çekdiler. Tatar Han bu hâli göricek ilerü geldi. Sultân Selîm Han hazretleri dahî ilerü geldi ve at üzerinde birbirleriyle musâfaha itdiler ve yanaşub birbirle-

riyle musâhabet iderek at başı berâber gıtdiler. Tatar Han kendüye teselli virüb ve vüzerâ ve ümerâ ve erkân-ı devletin karındaşı Sultân Ahmed hazretleri tarafına meyl ve rağbet idüb kendüye babasıyla görüşdirmediklerine ve üzerine 'asker çekdiklerine keder itmemek üzere nice teselli virüb "gam çekme, eger dilersen iki yüz bin Tatar 'askeri vireyim, var kuvvet-i kâhire ile tahta cülüs eyle," didi. Sultân Selîm Han hazretleri dahî Tatar Han'a cevâb virdi ki, "biz dünyâ arzusu ve saltanat sevdâsıyla İstanbul'a gitmedik. Mücerred merâmımız pederimizi ziyâret ve memalik-i mahrûsede zuhûr iden Celâlî eşkıyasını ve Şâh İsmâ 'il'i def' idelim. Erkân-ı devlet ve vüzerâ ve ümerâ tâc ve tahta tama 'a 'azv ü isnâd idüb üzerimize 'asker çekdiler. Murâdımız tâc ü taht olmamağla cenk itmeyüb 'avdet eyledük. Mukadder ne ise ol olur. Babamızın üzerine 'asker çeküb yürümek bize düşmez," didiler. Kendüye ta 'yın olunan konağa geldikte yanında olan mukarrebler ve hıdmetkârân ve havâss-ı etbâ Hanun kendüye söylediğini sordukda ifâde eyledi. Anlar didiler ki, "niçün Tatar Han'un vireceği 'askeri kabûl itmedin," diyü hücum itdiklerinde buyurdılar ki, "farazâ biz saltanat talebinde olsak bile Tatar Han'ın bize virdiği yüz iki yüz bin Tatar 'askeri ile gelüb İstanbul'u muhâsara ve zabt ve taht-ı saltanata cülüs itmek bizim 'uluvv-i himmet ve Hak Te 'âlâ'ya olan tevekkül ve rabt-ı kalbimize ve sabr ve gayret ve diyânet ve insâf-ı mürüvvet ve 'adâlet ve 'âkıbet-endişliğimize ve şecâ 'atimize münâfi ve muğâyir olur," diyü buyurdılar. Vâkı 'a Sultân Selîm hazretlerinin bu bâbda olan fikr ve mülâhazalarından kemâl-i 'akl ve ferâsetleri ma 'lûm olur. Zirâ Tatar Han kendüye 'asker virüb Tatar leşkeriyle taht-ı saltanata cebren ve kahren kuvvet-i kâhire ile cülüs itse evvelâ mecmû' krallar ve keferre pâdişâhları ve 'Acem şâhi Şâh İsmâ 'il ve Mısır'da Sultân Gavri ve etrâfda ol zamân mevcûd olan tavâ'if-i mülûk dirler ki, "Sultân Selim'de bizâtihi şecâ 'at ve ferâset ve diyânet ve 'uluvv-i himmet ve 'akl yokdur. Âni saltanata Tatar Han i 'ânet ve imdâd idüb oturtdu. Yohsa onun kuvvet ve i 'âneti olmasa ol saltanatına cülüs idemez idi. Tatar Han'ın çırağdır," dirler idi ve "hem Sultân Selim'in aklı olaydı Tatar 'askerini getirüb ebâ ve ecdadınin feth itdiği bilâdi yağma itdirmez idi ve insâf ve 'adâleti olsa fukarâ-yı re 'âyâyı Tatar 'askerine pâyımın itdirmez idi ve babasının hakkına ri 'âyet itmedi ve nâmûs-ı saltanatını himâyit itmedi ve fukarâya merhamet itmedi" dirler idi. Bundan mâ 'adâ Kırım Hanı'nın çırağlığını kabul itmek ve Tatar Han kendüye bu mu 'âmeleyi idüb dürlü dürlü teklif eyledikte âna müsâ 'ade göstermediği hâlde aralarına bürüdet girüb sâ'ir şehzâdeler dahî Tatar Han tarafına kaçub Tatar 'askeriyle gelüb saltanata nâ'il olmak fikrine düşecekler idi. Bu mülâhazalar sebebi ile kemâl-i 'akl ve ferâsetinden 'uluvv-i himmeti Tatar Han ehl-i İslâm iken onun imdâd ve i 'ânetini kabul itmeyüb kendü hüsn-i tedbiri ile ve 'akl ve ferâseti ile vüzerâ ve erkân-ı devlet kendiden büyük birâderlerine mâ'il iken saltanata cülüs eyledi ve ne güne hüsn-i tedbir ile saltanata mâlik oldı, ba 'zı kütüb-i tevârihde mestürdür. İşte Sultan Selim böyle 'âlî himmet ve sâhib-i 'akl ve tedbir bir pâdişâh idi ki ehl-i İslâm'dan iken ve Âl-i 'Osmân pâdişâhının tevâbi 'inden iken onun kendüye 'asker ile vesâ'ir cihetle imdâd ve i 'ânetine rızâ virmeyüb kabul itmedi. Fekeyfe ki keferre ve dîn düşmanı olan kralların ve pâdişâhların imdâd ve i 'ânet ve ittîfâkını tab '-ı devletleri kabul ve ihtiyâr eyleye.

Hak Te 'âlâ vücûd-ı Hümâyûnlarını hatâdan hıfz eylesün. Şecâ 'at iki bin adamın içine başlu başına at sürmekden 'ibâret degildir. Belki şecâ 'at didikleri iki 'asker veyâhüd iki düşman karşı karşıya geldikte karşusunda olan 'askerin çokluğundan ve heybetinden veyâhüd top ve cebehânesinden ve barut ve mühimmâtında ve at ve kılıç ve mızrak ve ok yay kullanmasından havfâ düşüb yüreği oynamağa başlarsa ol adamda şecâ 'atdan eser yokdur ve eger düşman tarafı ne kadar kavî olub ve 'asker ve mühimmâtı ve cebehânesi nizâmlı ve râbitalı olur ise düşmanın bu ahvâlden kat 'â derûnunu oynatmayub metîn ve müstahkem durursa işte ona şecâ 'at dirler. Kuvvet-i kalbi ve sözünde sebât ve metâneti olan adama sâhib-i

şecâ'at dirler. Yohsa düşman yüz bin 'asker ile gelmiş ve şöyle top ve cebehâne ve nizâmlı imiş fûlan memleketi muhâsara idecek diyü düşmanın lafına ve ayak patırtısına kulak tutub televvün iden adamda şecâ'at olamaz.

Sultân Selim Han 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretleri İstanbul'a gelüb pederine ve büyük birâderlerine gâlib olduğu 'asker ve zor ve kuvvetleriyle degildir. Cümlesi hüsn-i tedbir iledür ve kezâlik Mısır sultânı gibi Haremeyn pâdişâhına gâlib olması hüsn-i tedbir iledir. 'Asker kuvvetiyle değildir. Zirâ Sultân Gavri Mısır'dan hareket ve Haleb eyâletinde Merc-i Dâbık nâm mahalde Sultân Selim Han hazretleriyle harb ve cenge mübâderet eyledikde sâlt kendünün satun alub terbiye ve cenk ta'lim ve silahşörlük 'ilmini tefhim itirdiği on üç bin ta'limli kölesi var idi. Ondan mâ'adâ yüz elli bin neferden mütecâviz atlu ta'limli mızrak sâhibi 'askeri var idi. Mısır'dan bir 'azamet ve 'aceb ve gurûr ile çıkdı ki varub bütün Anadolu'da olan memâlik-i Âl-i 'Osmanî zabt idüb İstanbul'ı dahî muhâsara eyleye. Hattâ bu mülâhaza ile emvâl ve nükûd-ı vâfire me'an getürdüginden başka yüz kantar altun elli kantar tibr ve iki yüz kantar gümüş bilesince götürdü. Sikke kesüb 'askerin umûrına sarf eyleye. Sultân Selim hazretlerinin 'askeri bunların dört bölükde bir bölüğü ancak var idi ve hazine ise ekall-i kalil idi. Heb bezirgânlardan karz akçe alub öyle gitmiş idi ve lâkin himmetleri 'âlî olub bâlâda mezkûr hasletler kendüde mevcûd olduğundan hüsn-i tedbir ile Sultan Gavri'ye ve babası Sultân Bâyezîd'e ve birâderleri Sultân Ahmed ve Sultân Kurd [Korkud] hazerâtına ve sâir birâderleri oğullarına ve Ramazanoğlu'na ve Zül-kadiroğlu Şehsüvârzâde'ye hüsn-i tedbir ve ferâset ile gâlib olduğu tevârih mütâla'a idenlerin ma'lûmlarıdır.

Meşhûr meseldir ki kal'a içinden alınur. Pederleri Sultân Bâyezîd Hân-ı Veli kuddise sirruhu's-seniyy hazretlerinin gâlib olması mukaddemâ Trabzon'dan mücerred babasını ziyâret ve saltanatda vukû' bulan ihtilâlîn def'ini meşveret ve kendüye bir mikdâr 'asker virdiği sûrette Şâh-ı 'Acem ve Şehsüvârroğlu tasallutunı memâlik-i mahrûseden def'e himmet kasdıyla İstanbul havâlisine geldikde vüzerâ ve erkân-ı devlet ve mukarrebler Konya vâlisine büyük birâderleri Sultân Ahmed tarafına meyl ve râğbetleri olduğundan babası yanına gelmekden kânûn değildir diyü men' ve def' üzerine 'asker çekdikleri yukarıda zikrolunmuş idi. Sultân Selim Hân hazretleri bunların bu hâline be-gâyet hüzn-i derûn ve elem ve keder-i günâ-gün çeküb egerçe Kırım ikliminde Kefe nâm şehri geçüb gitdi ve lâkin mahfi Ocaklı ve Yeniçeri zâbitlerine ve kokonoslarına ve eşbe ve nâmdârlarına surre ve 'atiyye ve hediyye gönderüb ma'lûmunuzdur babam altmış sekiz yaşına girdi. 'Alil ve ihtiyar olmağla 'illeti gün günden müştedd olub umûr-ı devlet müşevveş ve muhtell ve emr-i saltanat mu'attal kaldı ve vüzerâ ve erkân-ı devlet seferden usanmışlar ve râhata alışmışlar. Cenk ve gavga istemezler. Zevk ve safâ kaydında dirler ve büyük karındaşım Sultân Ahmed 'iş ü 'işrete mâ'il ve saz ve söz ve sayd ve av ve şikâre kâ'ildir. Anların meşreb ve tabi'atlarından âna râğbet iderler ve Sultân Korkud gerçe 'âkıldır ve lâkin nesli ve evlâdı olmuyor ve hem ol dahî çelebi bir zâttır. Cefâya tahammül idemez ve kendülerde gayret ve 'uluvv-i himmet yokdur. Ben anların gayretsizliğin ve himmetleri olmadığını bildim ve âbâ ve ecdadımızın niçe yeniçeri ve 'asker ve hazine telef idüb feth itdikleri memleketleri ellerinden aldracağını cezm itdim. Babamı ziyârete geldim ki ânunla meşveret idüb biraz asker alub varub Şehsüvârroğlu ve Şâh İsmâ'îl'in haklarından gelem ve Anadolu [da] zuhûr iden Celâli eşkiyâsın def' idem. Vüzerâ ve erkân-ı devlet sizin âbâ ve ecdârlarımızın benim ata ve dedelerim ile baş ve cânlarını fedâ iderek feth itdikleri memâlikî sıyânet itmeyüb beni def' ve üzerime babasına 'âsî oldı diyü 'asker çekdiler. Hâlâ sizler ki 'askerî tâ'ifesisiz bu vilâyetler sizlerin ve babalarımızın kılıçlarıyla feth oldı. Bunun böyle elden çıkmasına rızâ virirse-

niz biz ne deyelim. El-hukmü lillâh ve eger siz anlar ile bile olmayub bana meyl ve ra'bet idüb beni isterseniz 'avn ve 'inâyet-i Rabbü'l-'âlemîn ile ben a'dânın hakkından gelmege 'ahd iderem diyü gizli hafî 'askeri tâ'ifesine böylece haberler ve mektûblar göndermekle hüsn-i tedbir eyledigine binâen kul tâ'ifesi dahî Der-sa'âdet'den Kırım diyârında Kefe nâm mahalle Zenberekbaşı'yı gönderüb Sultân Selim'i da'vet itdiler. Müşârün ileyh hazretleri bi-pervâ gelüb Yenibağçe nâm mahalde otağını kurub babasına haber gönderdikde anlar dahî 'askeri tâ'ifesi ânunla bile oldıgın iz'ân idüb bilâ-nizâ' geldi. Tahta cülûs eyledi.

Sultân Selim Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri sözünde sâbit-kadem ve her ne ki va'd ider ise hilâf itmeyüb himâyesine ilticâ ve tarafına kulluk ve sadâkat idenlerin hâcetlerini bitürmek ve 'aduvlerinden halâs ile 'inâyetine mazhar görmek bâlâda bast olunan 'âdet ve hasletlerinden oldıgına binâen Zül-kadiroğulları ki tavâ'if-i mülük nesillerinden bâkîdir. Mar'aş ve Adana ve Elbistân ve Diyârbekir ve ol havâlilere va ba'zı Türkmen ve Ekrâda hükümet iderler idi. Hem Âl-i 'Osmân halledellâhu saltanatehüm ilâ âhiri'z-zemân pâdişâhlarına intisâb ve temelluk suretlerini gösterirler idi ve hem Şâh-ı 'Acem ve Mısır sultânları taraflarına 'arz-ı 'itâ'at ve 'ubûdiyet idüb her tarafa birbirini nifâk iderler idi. Ol silsileden Şehsüvâroğlı ecdâd-ı kirâmlarından Sultân Bâyezid-i Velî kudde sirruhu's-seniyy hazretleri ile Mısır sultânı Kayıtbay'ı birbirlerine tutuşdurub nifâk ve beyenlerinde ateş-i harbi iş'âl itmekle mülk-i Mısır Sultân Kayıtbay bir takrîb mezbûr Şehsüvâroğlı ahz ü giriftâr ve kayd ü bend ile Mısır'a ihzâr ve Mısır'da Bâb-ı Züveyle nâm mahalde salb ve berdâr idüb küçük oğlı 'Alâüddeve nâm bedbaht anda bile ahz olunmak hasebiyle çerâkise devleti mülki Sultân Kayıtbay tarafından mezbûr 'Alâüddeve behresine babası memâlikinin harâc ve îrâdından be-her sene Mısır hazîne harâc virmek üzere babası Şehsüvâr oğlı yerine hâkim nasb olunmuş idi. Mezbûrun büyük oğlı 'Ali Beg bu hâli müşâhede eyledikde Sultân Selim Hân hazretlerinin mukarreb ve mu'temedleriyle mahfî haberleşüb Sultân Selim'i va'dinde metin ve kendüye ilticâ ve sadâkat ideni 'inâyet ve keremine mazhar ideceğini yakın bilüb rikâb-ı Hümâyûnlarına doğrulub gelüb 'arz-ı hâl eyledikde, "Elem çekme, seni baban mülki ile kâmyâb ve kâmbîn iderem!" diyü va'd buyurmuşlar idi. Hâk-i pâ-yi hümâyûnlarına takdîm olunan Mısır târihinde tafsil olundığı üzere Şehsüvâr oğlı 'Alâüd-devle'nin hıyâneti ve Devlet-i 'Aliyye tarafına ihâneti zuhûr idüb def'i lâzım geldikde Hâce Târihi ve 'Âli Târihi tahrîr eylediği üzere Sultân Selim yanında olan Şehsüvâr oğlı 'Ali Beg serdâr-ı 'asker ta'yîn ve on bin 'asker ile mîr-i mîrân Sinân Paşa ma'iyetine tahsis ve birâderi 'Alâüd-devle üzerine gönderilmekle hüsn-i tedbir ile bir hamlede mezbûr 'Alâüd-devle'yi evlâd ve 'ıyâl ve etbâ'ıyla tutub kılıcdan geçürdikleri ve Sultân Gavri'ye istinâd ve istinsâb da'vâsında oldıgından başi Mısır'da Gavri'ye gönderildiği tevârih-i Âl-i 'Osmân'da muharrer ve bu keyfiyyet böyle suhûletle husûl-pezir olması itlâf-ı 'asker ve hazîne sebebi ile olmayub hüsn-i tedbir ile 'ukalâ'inde mukarrerdir.

El-harbü hud'atün hadîs-i şerifi üzere düşmana gâlib olmak ve harb ve cenk hiyle ve hud'adan 'ibâret ve şecâ'at didikleri başlu başına on bin 'asker içine at salub kılıc çekmek olmayub belki düşman her ne kadar çok ve cebehâne ve mühimmâtı kesir ve 'askeri ta'limi ve cenk-âver ise dahî andan havfını kimesneye izhâr-ı metânetdir. Zirâ bir adam Kahraman ve Rüstem olsa kendi gibi bir adama nisbdir farz idelim bir adama otuz adama cevâb vîrsün asker içinde böyle yiğit beş on nefer ancak bulunur. Onların cesâreti ile iş temâm olmaz. Bâ-husûs bu cesâret tob ve tüfenk için olamaz. Kılıç ve mızrak da olabilir. Fe-emmâ 'âkıl ve tedbir sâhibi bir serdâr ve başbuğ on bin 'askerin başi olsa yüz bin 'askerin göreceği işi görür. Hüsn-i tedbir ve metânet ile ve lâkin hevâ-yı nefsi ile oynar ve nifâk ve nefsanîyete mâ'il ve 'iş ü 'işrete kâ'il ve tabi'atı cem'-i mal ve ahz-ı rüşvet ve herkese 'unf ve 'azamet ve

şiddet ve kendüsünü begenüb cümleye muhâlefet ve 'inâd meşrebinde olduğu suretlerde üç-yüz dört-yüz bin 'asker olsa bir fâ'idesi müşâhede olunmayub belki bu çok 'askerin mazar-ratı olur. Nitekim bu def'a vukû' bulan Moskov Seferinde olduğu gibi seksen iki târihinde Moskov Seferi oldukda Emîn Paşa merhum serdâr-ı ekrem ve Sadr-ı A'zam idi. Sancağı-ı şerifi ile Âsitâne'den hareket buyurdıklarında Baba Dağı'na vardıklarında ma'iyetlerinde olan 'asker dört-yüz binden ziyâde olduğu ma'lûm-ı bendegânemdir. Gerçi kulunuz sefere gitmedim. 'Abd-i ahkârınızı rikâb-ı Hümâyûn'da kalacak küttâb bendelerine tertib itmişler idi. Râ'if İsmâ'îl Paşa merhûm re'îsü'l-küttâb idi. Bu kulunuzu onun m'iyetine tertib itmişler idi ve lâkin işin içinde olduğundan gereği gibi tahkik itmiş idim ki dört-yüz binden mütecâviz 'asker var idi ve nefsu'l-emrde Emîn Paşa merhûm 'âkıl ve metin ve müdebbir ve okur yazar bir vezir-i lâ-nazîr idüğünü kimesne inkâr itmez ve hem rüşvet ve tama'ı dahî yok idi ve söz ağnar ve iş bilür re'y ve tedbire kâdir bir vezir idi ve olur olmaz ayak batır-dısından gözünü kıbmaz cesûr ve gayûr idi. Böyle iken bir akçe birini tutmayub bu kadar 'askerin perişân olmasına ve belki bu kadar rüsvâyılığa ol sebeb oldu. Hikmeti budur ki be-gâyet 'inâd ve kendi özünü ve sözünü beğenmiş 'âlem nazarında hacir ve şecer makûlesi olub bir kimesnenin yanında sehven ve 'amden bir hatâsı olsa 'afvı kâbil değil. Şiddet ve nefsen niyyet sâhibi olduğundan ricâl-i devlet ve vüzerâ-i saltanat kendiden emniyyet hâsil idemeyüb farazâ bu mansûran ve muzafferan İstanbul'a gider ise bizleri tekdir ider, zararı dokunur mülâhazasına düşünüb zavallı derdmendi iğfâl ve idlâl ve her kelâmında müdâ-hene ve mûmâşât ile fâka basdırub katl itdirince çalışdılar ve merhûm efendimiz 'ulemâ ve ricâl-i ordu ve rikâbin ittifâklarından ve Tatar Hân'ın yazdığından ağlaya ağlaya katline rızâ virdi diyül ol zaman ba'zı mu'temedlerden işitdim idi. Sıhhatini bilmiyorum. Ancak Emîn Paşa'nın 'akl ve tedbiri ve gayret ve cesâreti ve yanında dört yüz bin 'askeri var iken fâ'ide virmedi ve 'İvaz Paşazâde Halil Paşa babası Belgrad senesinde Nemçe ile muhârebe ve Hi-sarcık nâm mahalde kırk bin Nemcelü'yi kılıçdan geçürmüşdür. Böyle bir şân sâhibi vezirin evlâdı bu vakitte vezir-i a'zam ve serdâr-ı ekrem bulunmak feth ve zafere sebebdir. Babas-ının şânı yetişür, diyül peder-i vâlâ-güherleri merhûm cennetmekân efendimize 'ulemâ ve İstanbuldaki ricâl-i devlet ve mevâlî-i 'izâmın ibrâmlarıyla münâsib görüb istisvâb ve istih-sân itdiklerinden Baba Dağı senesi 'İvaz Paşazâde Halil Bey'e Der-sa 'âdetde vezâret virilüb orduya irsâl ve ardından mühr-i Hümâyûn dahî gönderilmekle ol sene ordu-yı Hümâyûn'da olan 'asker-i İslâm'ın hadd ü gâyeti olmadığını tevâtüren beyân ve hattâ beş-yüz bin neferi mütecâviz olduğun ol vakit ordu-yı Hümâyûn'da iş başında olanlardan ba'zı mu'temedimiz olan ahhâbımız kullarına ifâde itmişlerdir. Merhûm hasib ve nesib kişizâde ve çebebi zarîf ve hoş meşreb ve kerîm ve sahî bir vezir olduğun kimesne inkâr idemez velâkin zarîf ve çebebi ve 'iş ü nûşa ve zevk ve safâya mâ'îl ve tâze civânlar ile germiyyete kâ'il olduğundan bir akçelik işe yaramayub bu kadar hazâ'ini telef ve Baba Dağı'na vaz' olunan bu kadar mesârif ile meydana gelmiş köpriyi bir işe yaramayub yüz binden mütecâviz 'askeri Tuna suyuna döküb ve yüz binden mütecâvizini ise ve giriftâr eylediler. Hâlâ ferâmûş olunmamışdır. Kerem ve sehâ ve haseb ve neseb ve zerafet ve ülfetin bir fâ'idesi olmadığından başka böyle hezimet ve Devlet-i 'Aliyye'de hic vâki' olduğu tevârihlerde görülmemişdir. Sebeb 'akl ve tedbirde noksanı olub zevk ve safâya iştiğâlidir. Ne hal ise Emin Paşa 'asker-i İslâm'ı böyle bozub kâfire esîre (?) ve Tuna'ya dökmemişdir (?). Hülâsa-i kelâm 'askere baş ve serdâr olan kimesne[ye] düşen hâkimi ve temkin ve metânet sâhibi 'âkıl ve müdebbir adam olmak ehemm ve elzemdir. Cengâver olması egerçe zâhirde cenk vaktinde pek hoş görünür velâkin cenk vaktinde muhâtarası çok olur. Ezcümle kendüsü bi-nefsihî at salub cenge uğrar ise ya bir tob veya tûfeng rast gelüb fevt oldukda bütün 'asker perişân olur velâkin 'âkıl oldukda envâ'-ı hilelere ihdasıyla hasmı perişân ider.

Sultân Selim Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Mısır'ı feth idüb Haremeyn'i muhteremeyn hıdmet-i şerifine nâil olması çâk-ı şehzâdeliginde zamirinde câygır oldığına binâen Mısır sultânı Gavri beglerinin 'âkıllarını birer takrîb tarafına celb fikrinde idi. Sultan Gavri'nin beyleri içinde 'akl ve tedbîr ve şecâ'at ve ferâset cihetiyle Haleb beyi olan Hayır Bey cümlesinin a'kal ve erşed ve hüşmendi ve andan sonra Hama beyi olan Canberd Gazâlî 'âkil ve şecî' ve bahadır ve dirâyetmendi idi ve Mısır beyleri içinde bunların ziyâdesiyle nüfuz ve i'tibârı olub Sultan Gavri ve mukarrebleri bu iki begden begâyet ihtirâz iderler idi. Sultan Selim Han hazretleri serîr-i saltanata cülûs itdikden sonra Haleb beyi Hayır Bey'i ve Hama beyi Canberd Gazâlî Bey'i usûl ile el altından tarafına celb idüb dâ'imâ mahfî hediye ve mektûb gönderüb anlar ile dostluk iderler idi. Vaktâ ki Mısır üzerine seferi tasmin buyurdılar mahfî anlar ile haberleşüb anların sadâkat ve istikâmet ve re'y ve tedbîr ve 'ubûdiyetleri Haleb ve Şam ve Mısır ve 'Arabistan fethinde çok işe yaradığı ve dokuz bin 'asker ve nice bin hazineden ziyade Sultân Selim hazretlerine i'ânet ve nusret eylediği tevârihde mesturdur.

Sultân Selim Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretleri Mısır'ı feth itdikle ehl-i İslâm'dan ne kadar pâdişâh Mısır'a mâlik olmuşlar ise cümlesinin cevâmî' ve mesâcid ve bîmârhane ve 'imârât vesâ'ir hayrât ve hasenât ve evkâflarını ibkâ buyurub bunların mesârifâtı ve Haremeyn-i muhteremeyn'in gılâl ve vezâ'if ve cerâyâ ve surre ve 'atâyâ-i sâ'ire ve mürettebâtı ba'de'l-ihrac Mısır'da olan yedi ocak zâbitânı mevâcibleri ve Mısır beyleri ve ocak kethüdâ ve zâbitleri ve Mısır kâşifleri ve Nil-i mübârek mesârifâtı ba'de'l-ihrac Mısır'ın irâdından bin ikiyüz Rûmî kîse bâki kalmağla Mısır'dan yigirmi sene mukaddem beher sene irsâliyye hazînesi diyü Dersa 'âdet'e gelen Mısır hazînesi budur ki işbu hazîne hîn-i fetihde Sultân Selim hazretleri feddân başına yedişer pâre virilsün diyü kânûn itmekle feddân başına alınan akçeden hâsıl olub feddân didikleri bir çift yerdir ki ba'zı mahallerde dönüm ta'bir iderler. Bundan fi'l-asıl yedişer pâre alınmak Sultân Selim kânûnı iken şimdi onbeş yigirmi seneden berü yedişer pâre yirine yedişer riyâl alurlar ki riyâl dokdan pâre ider. Bu hesaba göre Mısır'ın irsâliyye hazînesi altmış bin kîseyi tecâvüz ideyor. Bunı mütâla'a idenler Mısır beylerinde mâl-i Kârûn olduğunu ve zulüm ve te'addileri ne mertebelerde olduğu ve yigirmi seneye karîb bin iki ikiyüz kîse irsâliyye hazînesi bile göndermeyüb ve ehl-i İslâm'ın ve pâdişâh-ı Müslimîn'in mâye-i'l-iftihârı olan Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevver'e'nin gılâlini ve vezâ'if ve cerâyâ ve surre ve 'atâyâsını irsâl ve bu bâbda gönderilen fermân-ı şâhâneye fakat semî'nâ diyü kat'â icrâ itmedikleri ve heman itâ'atleri lafzî murâd kabilinden idüğü cümlelerin ma'lûmudur. Kendülerde ya'ni beylerde dîn ve imân ve edeb ve hayâ ve Allah ve peygamber havfından zerrece eser yok idüğü âşikârdır.

Mısır'ın irâdı feddâna mahsus olmayub hulvân dahî başkaca Devlet-i 'Aliyye'nin irâdı olduğu ve hulvân didikleri Mısır'da beyler ve kâşifler ve sâ'ir a'yân-ı Mısır 'uhdelerinde olan mukâta'ât fevt ve katl ve firârları hasebiyle mezâda virilmeyüb satıldıkda hâsıl mu'accelâta dirler. Vakt olur ki ba'zı sene bundan üç dört bin kîse hâsıl olur, dirler. Bundan mâ'adâ Mısır'da olan Kıbtî ve Yehûd ve Rûm tâ'ifesinin cizyelerinden dahî külliyyetlü mal cem' ve tahsil olunacağını ve Mısır'da Hind ve Özbek ve 'Acem ve Türk ve 'Arab ve Mağrib ve Çin ve Fağfur'dan bin iki üç bin belki dört beş bin kîse akçeye mâlik bâzîrgân ve tüccâr olduğu ve senede bilâ-veled bunlardan üç dörtü olmazsa bile birisi fevt olub mal beytü'l-mâle hıfz olunması iktizâ ve Dersa 'âdet'e hazîne-i Hümâyûn'a irsâli lâzım iken hulvân ve Beytü'l-mâl için 'Ali Bey şeyhü'l-beled olduktan sonra bir akçe gelmeyüb cümlesi parmak hesabıyla geldiği ve 'Ali Bey katl ve Ebû Zeheb Muhammed Bey fevt olduktan sonra salt bunların üzerinde olan mukâta'ât hulvânı üç bin kîseyi mütecâviz ve belki beş altı bin kîseye bâliğ

olacağı câiz iken barmak hesabına götürüb bir akçe hulvânlar için ve bir habbe tereke ve muhallefâtlar için insâf idüb göndermedikleri zâhirdir ve fevt olan beylerin muhallefâtı ve Beytü'l-mâl için beş on seneyi mütecevazdır bir akçe gelmemiştir.

Mısır'da olan gümrükler ve Mısır darbhânesi îradı Mısır vâlilerinin olub Râ'if İsmâ'îl Paşa vâli iken darbhâneye koyduğu adamın nakline göre ve bu aralıkda Re'isü'l-küttâb olan Süleymân Feyzi Efendi beş sene mukaddem yine re'is iken büyük İspanya musâlahasına rızâ virmemekle İspanyol keferesinin İstanbul'da olan murahhas beyzâdesi etrafa üç bin kise mikdârı rüşvet virüb mezbûrî Mısır'a nefy itdirmeleriyle Mısır darbhâne emâneti dahî tekdir için âna havâle olunmağla ânun tarafından darbhânedede oturan adamının ifâdesine nazaran her ay Mısır darbhânesinden seksen doksân yüz kise akçe fâ'iz husûli mücerreb ve meşhûd ve me'mûl iken Mısır beylerinin müdâhele ve tasallutları hasebiyle mâhiye on on iki kîseye dek ba'de'l-harac ve masraf bâkî kaldığı ve Mısır vâlileri işte kendülerini oldukça bu darbhâne ile idâre idüb Mısır'ın Bulak gümrüğü üç bin kise ve Reşid ve Dimyât gümrükleri altı yedi yüz kise akçe tutacağını ve üç gümrük için Mısır beyleri vâliden hâh ve nâ-hâh mülâyemetle olmaz ise cebren alub iki yüz elli kise akçe ancak virebileceklerini ve ânı dahî beylere giydirdikleri kürk ve ziyâfet mesârifine ve istikbâl-i vâlide olan fişenk şenliği masrûfâtına çıkarub parmak hesabı gösterdikleri sahihdür ve Süveys gümrüğünden ba'de'l-harac ve'l-masraf dört yüz kise bâkî kaldığı Râ'if İsmâ'îl Paşa'nın gümrüğe gönderdiği emekdâr kulunuza nakl itmiştir. Bu cihetden Mısır vâlilerine bir şey kalmamağla Mısır vâlileri za'if ve beş altı yüz adam ile gitse beslemege bir dürlü kâdir olamayub sekiz dokuz yüz adam ile Mısır'da ancak geçinebilir. Bu cihetden beyler kuvvet bulub günden güne Fir'avn olmakda idiler.

Sultân Selim Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân efendimiz hazretleri Mısır'ı tamamen kabza-i tasarrufa aldıktan sonra içine beş bin nefer Yeniçeri birağub bâlâda zikri mürûr iden Hayra [Hayır] Bey'in feth-i memalik-i 'Arab ve zabt-ı Şâm ve Mısır ve Haleb'de zuhur iden hizmet ve sadâkati mukâbili kendüye ve Canberd Gazâlî'ye olan va'dlerini icrâ ve Mısır'ı Hayra Bey'e ve Şâm'ı Canberd Gazâlî Bey'e tevcih ve ikisine dahî hil'at-i şâhânesin iksâ itmekle Hayra Bey zâtında 'âlim ve fâzil ve reşid ve 'âkıl ve 'âkıbet-endiş ve sadâkat-kîş bir âdem olmağla beş yıl üç ay sadâkatle hükûmet idüb 'ömri âhir olunca anda râhat ve ba'dehû dâr-ı âhirete rihlet itdikde Mısır Kâhire hükûmeti Âsitâne'de kubbe-nişin olan vüzeradan Mustafâ Paşa'ya tevcih olunub ol dahî Mısır'a vardıkda Mısır'da çerâkise beylerinden ba'zı ümerâ itâ'atden çıkub fesâd-ı 'azîme cesâret itmeleriyle müşârün ileyh Mustafâ Paşa a'yân-ı Mısır'ı cem' idüb 'isyân iden beylerin üzerine hareket eyledi ve Mısır'da Yeniçeri Ağası olan Kara Mûsa Ağa ve Tüfenkciler Ağası olan Süleymân Ağa'yı bir mikdâr tob ve asker ile ilerü gönderüb beylerin hakkından geldi ve sebeb-i nusret ve gâlibiyet Yeniçeri Ağası ve 'askeri ve sâ'ir Tobcı, Cebeci ve Ocaklu'nun gayret ve sadâkatidir.

Mısır'ın vâridâtı bâlâda bir nebze işâret olundığı üzere mikyâs-ı kıyâsdan ziyâde ve efzûn olmağla nân ü nemek hakkı bilmeyen ve gözi ve niyyeti bir hiyânet ve kabâhati zuhurunda âhar devlete firâr ve cins-i âhar yanına 'azîmeti necât ve selâmetine medâr 'add ü şümâr iden 'aklı gözinde ve kanâ'at ve insafı olmayub Devlet-i 'Aliyye'den ednâ kendüye bir sitem ve çin-i cebîn zuhûrına tahammül itmeyüb ve me'mûlüne göre devletden kâm almayub küskünlük iden ve benim sözümi dinlemediler ve kulak tutmadılar ve benden 'âkıl ve iş-güzâr değil iken ve emek ve hıdmet ve 'aklı benden az iken benim gibi 'âkıl ve kârgüzâr ve dünyâyı gezmiş ve her şeye 'akıl yetiştirmiş iş bilir ve elinden iş gelür âdemi bıraktılar ve üzerime ya bir câhili veyâ ahmak ve sersemi veyâ gaddâr ve tama 'kâr veyâ hünersiz korkak

ve kendide şecâ'at yok bir âdemi benim üzerime oturdular fikirlerinde gezen âdemi Mısır gibi bir iklim ve Bağdâd gibi bir mülk-i cesîme zinhâr ve zinhâr vâlî ve hâkim itmek câiz değildir. Zirâ Mısır İstanbul'a ba'îd ve 'ale'l-husûs arada karadan nice mesâfe ve yaban ve sahrâ ve çöller ve susuz ovalar olub bahren Akdeniz'den hâ'il olmağla işte aralıkda Murâd Bey ve İbrâhîm Bey gibi deli ve mecnûn ve 'aklı gözünde kendi şecâ'at ve mal ve gulâm ve etbâ' cihetiyle kuvvet ve kudretine ve servetine dayanub 'âkıbeti mülâhaza itmez ve Devlet-i 'Aliyye'yi böyle bir kaht-ı ricâl ve vüzerâ vakitlerinde bi-huzûr ider.

Hattâ maktûl 'Ali Bey Moskov Devleti ile ittifâk eylediği vâlid-i mâcidleri Cennetmekan Efendimiz'in ma'lûm ve muhakkakları olmağla zâhir-i 'ömr ile dahî müttelik olduklarından Mısır'da ağa vekili olan 'Osman Ağa Mısır'ın ahvâline vâkıfdır diyü kendüye vezâret virüb karadan Ser'asker ta'yîn buyurdıkları ve belki ma'iyetine Cezzâr Paşa gibi Karaca Paşa gibi birkaç paşa nefer ta'yîn ve yüz binden mütecâviz 'asker me'mûr itdiği kalemlerde yazılan fermân kayıtlarından ma'lûmdur ve bahren kapudan paşa hazretlerinin ol vakit ta'yîn olunması esnâ-yı sefer olub Moskovlu'nun Akdeniz'de donanması olduğına binâen idi. Egerçe 'Ali Bey Moskovlu ile ittifâk itdi ve birkaç bin kise akçe virdi. Moskov kendüye sefâyin ve tob ve barut ve mühimmât ile imdâd eylesün diyü velâkin Devlet-i 'Aliyye haber alub mukaddemce davrandı. 'Ali Bey'e Moskov'dan imdâd gelmeğe vakit kalmadı.

Şuyûh-ı 'Urbân'dan Hasan ibn-i Mur'î Sultân Tumanbay'ı dek ve hîle ile bir gâbe içine ya'ni bir orman ve ağzı dar bir dereden sokub Sultân Selîm hazretlerinin 'askerine gelüb haber virdiği hâk-i pâ-yi devletlerine gönderdiğim Mısır târihinde mesturdur ve âhar târihinde görmüşümdür ki mezbûr Hasan ibn-i Mer'î Mısır'da Sultân Gavri'den sonra dört beş ay saltanat tahtına geçen Sultan Tumanbay'ı kendi tutub yakalayub Sultân Selîme teslim itmişdür.¹⁴ Zirâ 'Arab kısmı fitne ve nifâk 'ilminde mâhirdirler. Hattâ Hak Te'âlâ *El-A'râbü eşeddü küfran ve nifâkan*¹⁵ buyururlar.

Zirâ Mısır'da 'ulemâ ve meşâyih pek çokdur ve anlar diyânet ve 'iffet sâhibleridir ve Müslimîn beyninde cengi sevmezler ve pâdişâh 'âdil oldukda âna i'ânet iderler ve meşâyih rağbeti gördükde her güne tedbirini iderler. 'Ale'l-husûs beş bin mükemmel Yeniçeri 'askeri ve Tobcı ve Sür'atçı ve 'Arabacı neferâtı tertib oluna. Eger 'ulemâ i'ânet itmezsele bile firâr iden beylere meyl ü i'ânet idemezler. Zirâ haber alındıkda şer'an fetvâları alınub tedbî olunur ve hem böyle 'âdil söz ağnar tedbîr sâhibi vezir geldiğini elbette beyler işidirler. Zirâ anların câsûsı vardır ve hem belki cebren Mısır'a girerler ise bize zararları do-

¹⁴ Feridun Emecen, Tumanbay'ın yakalanması ile ilgili rivayetleri şu şekilde değerlendirmektedir: "Tumanbay'ın nasıl ele geçtiği konusunda kaynaklarda tam bir mutabakat yoktur. Haydar Çelebi, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve diğer beylerin ona yetiştiklerini, Tumanbay'ın göle girdiğini, suda iken ip atılarak yakalandığını belirtmektedir. Şükri Bitlisi ise onun Arap şeyhlerinden Hasan el-Mer'î tarafından tutulup teslim edildiğini yazar. Başka bazı kaynaklarda da Şeyh Hasan'ın rolüne işaret edilir. İbn İyas, Tumanbay'ın Buhayre'de bedevi şeyhlerinden Hasan Mer'î ile kardeşi Şükri'ye sığındığını, Hasan'ın da durumu padişaha bildirdiğini ve onu yakalattığını belirtir. Buna bağlı olarak bir başka rivayete göre Tumanbay, Hasan ibn Mur'î adlı bir Arap şeyhe başvurarak yardım istemiş, o da onu iyi karşılamış ve bir mağaraya gizlemişti. Fakat sonra Tumanbay'ı; Hayırbey, Gazali, Ferhad Paşa ve Yeniçeri Ağası Ayaşa teslim etmek istemişti. Bunu anlayan Tumanbay etrafındakilere rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü, cennete davet edildiğini, bu bakımdan kendisini terk edebileceklerini söylemişti." Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 294.

¹⁵ "Bedeviler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından hem daha beter, (hem de Allah'ın Resûlüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir)" Tevbe sûresi, 97. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüştürk, Ali Turgut, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 201.

kunmasun diyü Mısır 'ulemâsından ve kâşiflerden ve ahâli-i Mısır'dan firârî beylerin elleri câsûsları bulunub haberleşürler. Böyle bir 'âkıl ve müdebbir vâli oldukda beyler me'yûs olur ve Mısır'lu dahî anlara i'ânet itmez. Niçün ya beyler zâlim gelince yine zulm idecekler ve siz bizi Mısır'dan cüdâ itdiniz diyü hiç olmaz ise kendine dokunmaz ise bile akrabâ ve ahhâb ve ta'allukâtına dokunacağı mukarrerdir. Bu cihetden 'âdil ve sahî ve kerem sâhibi müdebbir vezir oldukda beylerin zevâli ne ise anlar tedbîr iderler.

Ve bu didigim vech üzre bir vâli Mısır'a varub etrâfıdan 'Urbân'ı tahrik ve bezl-i mâl ve va'd ve va'id ve tehdîd ile Mısır'a dâhil olduğundan otuz güne dek bir iş yapıdı ne 'âlâ! Yapmadıysa âhar tedbîr iktizâ ider. Ancak 'Urbân'ın te'ayyüşü Mısır'dandır. Mısır böyle seddoldığın istemezler. Sa'id etrâfında olan 'Urbân'a mahfî haber gönderilüb eger bu Murâd Bey'i ya İbrâhîm Bey'i ikisinden birisini bir takrîb ile getürürseniz size sâl-be-sâl fülân karyeden ya fülân mukâta'adan ya vazîfe tevcih veyâhüd sâlyâne veyâhüd mukâta'a virilür ve'l-hâsıl ol şeyhül-'Arab'ın matlûbı ne ise söyletirilüb kendüye va'd olundukda elbette anları bir hâle benzedirler.

Efendilerimizin sâyelerinde Devlet-i 'Aliyyesini[n] bendesi olub leyl ü nehâr hıdmet-i pâdişâhîde ve umûr-ı mühimmede bulunduğımızdan mücerred Devlet-i 'Aliyye'nin üzerimizde sâyesi berekâtıyla seleflerimizden ba'zıları büyük rütbelere nâil olmak hasebiyle halk ânı bilmez ya dünyâ ümîd dünyasıdır belki bu dahî selefleri gibi devletde büyük adam olur bir işime yarar diyü zamânenin hâli ma'lûm-ı hümâyûnlarıdır. Herkes paşa kapısı hıdmetinde bulunanlara 'âkl ve tedbirini ve hünerini bildirmek dâ'iesinde olacakları bi-iştibâhdır. Binâen 'aleyh bu kulları peder-i vâlâ-güherleri cennetmekân efendimiz merhumun evâ'il-i saltanatlarından berü paşa kapusunda az çok karınca kaderince fehvasınca umûr-ı mühimme ve gayr-ı mühimmede istihdâm olunmakdayım. Elbette Şâm ve Şark ve gayrıdan ve Mısır ve Haleb'den gelen âdemler ve kapucubaşılar ve vüzerâ gedüklüleri ve adamları ve zü'amâ ve gedüklüyan ve sâ'ir hademe-i devlet silâhşörân ve hasekiyan ve ağavât-ı Yeniçeriyân ve çavuşân-ı ocak paşa kapusına herkesin mürâca'atları olmağla kulları dahî el-hâletü hâzihî sekiz sene işte bu olduğum hıdmetle du'â-yı bekâ-yı Devlet-i 'Aliyye'deyim. Andan mukaddem merhûm efendimizin Râ'if İsmâ'il Bey'e hüsn-i nazarları olmak hasebiyle devlethâneleri ve bâb-ı sa'âdetleri mercî-i enâm ve melâz-ı hâs ve 'âm idiler. Bu takrîb ile İrân ve Tûrân ve Hind ve Sind ve Mısır ve Haleb ve Âzerbaycan ve Buhârâ ve'l-hâsıl cemî'-i etrâf ve enhâdan gelen fukarâ ve dervîşân ve bezirgân ve ilçiyân geldikçe kiminin instintâk ve taraf-ı devletden me'mûriyetle takrirlerin alarak ve ba'zısını el-kelâmü yecürrül-kelâm, söz sözi açar fehvasınca hülâsa birer takrîb 'âklım irdiği kadar ba'zı mahallerden aldığım haberlerin ve etrâf ve eknâfda ba'zan işe yarar adamlardan işitdiklerimin ba'zılarını hıfz-ı 'âcizânemde zabt ve ba'zısını dahî kayd itmeğe vakit oldukça bir mecmû'aya kayd iderek gerçe Üsküdar'dan öteye ve Küçükçekmece'den ilerüye gitdiğim yoktur. Ancak sorub su'âl ile devlet sâyesinde işe yarar ba'zı şeyler 'âkl-ı 'âcizânemde kalmış. Mısır'ın keyfiyyetini evvel ve âhir çok adamdan sorub iki üçünün kelâmı birbirine mutâbık geldikde ânı zabt ve birbirine muhâlif olanları dahî 'âkla tatbik ile kulunuz gibi biçâre miskin 'âcizin ne haddi vardır ki efendimiz yanında sohbeta kâdir ola. Ancak mürüvvet ve merhamet sâhibi olub nazar-ı inâyetiniz hâke ve nühâse eser itse kimyâ gibi ânı altun itmekle kulunuza merhametinizden bir iş ağnar ve iş bilür diyü hakk-ı 'âcizânemde 'uluvv-i himmet ve nazar ve merhametleri hasebiyle su'âl-i hümâyûn buyuruluyor. Tashih ve tahkik-i 'âcizâneme göre el'ân Mısır beylerinin yanında kendü başlarına dönecek ve kendüleriyle bile haşr olacak beş bin adama ancak çıkıyor. Ekserinin ittifâkı üç bin adam olmak üzere rivâyet olunur.

Eğerçe meşhur olan Mısır beyleri yigirmi üç bin olub her kim Mısır'a vâli olur ise ânun kethüdâsı dahî bu Mısır beylerinin birinden ta' dâd olunmak kânûn-ı Mısır'dan olub ancak Mısır'ın pek a'lâ vaktinde dahî yigirmi üç bin mevcûd bulunması nâdir vâki' olduğu sahîhen kullarının tahkik eylediğim maddededir. Bu yigirmi dört beyin lafzı murâddır. Cümlesi cemî' olduğu nâdir olub bir adam iki üç dört beyliği birden zabt eylediği muhakkaktır.

El-hâletü hâzihî işbu firâr iden beyler bu kulunuz Mısır'da bu ihtilâl vukû' bulalı vârid olan 'Arabî tahrîrâtdan tercüme eylediğim on yedi bey olmak üzeredir ve ba'zı tahrîrâtda firâr iden yedi bey olmak üzere muharrerdir. Bu iki kavlin ikisi dahî sahîhdir. Eğerçe firâr iden beyler on yedi neferdir. Ancak içinde kuvvet ve şecâ'at ve şân ve şöret sâhibi yedi bey olmak üzere idüğü dahî tahkik olunmuşdur. Kusûr-ı beyler İstanbuldaki anadan babadan ve hıdmet itdiği efendisinden kazandığı beylik gibidir. Tatar sultanlarının isimleri sultân olduğu dede sultân pâyesiyle beylerdir.

Firâr iden beylerin 'akl ve ferâset ve rey ve tedbîr ve şeytanet cihetiyle ifrâzı şeyhülbeled İbrâhîm Bey'dir. Bu gayetle 'âkil ve müdebbir ve veledü'z-zinâ 'allâk temelluk ve tebasbus sâhibi olduğunu tahkik itmişimdir. Murâd Beydir bu kulunuzun be-gâyet bildiğimdir. Be-gâyet deli ve mecnûn lâ-yu'kal 'aklı gözünde sonunu saymaz ardını ve önünü düşünmez hâ'in bir kâfirdir. Râ'if İsmâ'il Bey'in kölesi idi. Tâze mahbûb bir dinsiz ve edebsiz uçuk meşreb deli fişenk olduğundan merhûm kendüye ekser iki yüz üç yüz değnek urduğu var idi. Bir gün İsmâ'il Bey'e bıçak çekmekle tersâneye küreğe komak murâd eyledi. Ol zamân kethüdâsı ve işini görenler didiler ki delikanlı tâze oğlan küreğe konmaz. Bâri bunı sat didiler. Ol dahî esir bazarına gönderüb satmış idi. Esirciden Mısırlı almış. Sonra işitdik bey olmuş. Hattâ İsmâ'il Bey Mısır'a vâli oldukda benüm efendim Mısır vâlisi oldu diyü Kölemenler'e iftihâr idüb evâ'ilinde İsmâ'il Paşa bir iki ay epeyi hıdmet itmiş iken deli kâfir hâ'in meşreb olduğundan Şeyhülbeled İbrâhîm Bey ifsadıyla sonra İsmâ'il Paşa'ya dahî eziyet ve cefâ itdiği sahîhdir. Bu cihetden Murâd Bey'in tabî' atını bilürüm.

İşte bu iki beyin beşer altışar yüz köleleri olub hayât ve memâtda başlarına dönecek böğürlerdir. Bunlardan başka Büyük Mustafa Bey Küçük Mustafa Bey Büyük Eyüb Bey Küçük Eyüb Bey nâmında oldukça şöret ve servet sâhibi dört beş bin nefer olduğu mesmû'umdur. Bunların her yanlarında ikişer yüz yüzer köleleri olub mâ'adâ beylerin yanında kiminde on beş yigirmi otuz nihâyet kırk elli köleden ziyâde olmayub yigirmi otuz kâşif nefer var ise anların içinde elli altmış kölesi olan kâşif ya iki ya üçdür. Bu kâşiflerin ba'zıları müte'ehhil ve Mısır'da 'alâkaları olmağla ehl-i vukûfun Mısır'da gereği gibi dikkatle tahkikleri beylerin mecmû'unun başına dönecek ve kendü ile ölecek haşrolacak 'askeri kendi köleleri olub ol dahî beşer bin nefere varmayacağını tahkik ediyorlar. 'Avn-i Hak'la beş bin adamdan ne hazer iktizâ ider ve beş bin adamdan kaçan ve korkan adam vezir ise yazık şân-ı vezârete! Hak Te'âlâ böyle vezirleri kahr eylesün!

Bundan su'âl vârid olur ki firâr iden beylerin malları çokdur. Bezl-i mâl idüb 'Urbân meşâyihından 'asker tedârik itmeleri ihtimâl değil midir? Belî bu ihtimâl vardır, olur ancak kullarının ta'rîf itdigim 'âkil ve müdebbir kârgüzâr okur yazar şân-ı vezâreti icrâya kâdir üç dört bin mükemmel kapu halkıyla ve beş bin nefer güzide Yeniçeri ile Topcı ve Cebeci ve 'Arabacı ve Sür'atci ortalarıyla Mısır'a bir vâli dâhil olduğu bu ihtimâle yer kalmaz. Zira kulunuzun didigim vezir ibtidâ İskenderiyeden çıktığı gibi ibtidâ ol havâlide olan 'Urbânî ele ve kola alarak ve hil'at virerek ve surre ve 'atıyye ihsân iderek va'd ve va'id ve ihâfe ve tehdîd ile Mısır'a girüb kulunuz didigim gibi Mısır'da cümle 'ulemâ ve sâfirân ve meşâyih

ve Ocaklıyı çağırub kürside va'z ider gibi divân itdikde 'Urbân'dan âna tâbî' olanlar başını keser getirürler. Zîrâ 'Urbân'ın Türk'den gözleri korkmuşdur ve hem 'Urbân kabile kabiledür ve yüz bin kabileden ziyâdedür. Bu kadar kabâ'ilin cümlesini beyler nice cem' ve taraflarına celb idebilür. Zîrâ her kabile birbirine zıddır. Beylerin tarafında celb eyledikleri kabilenin zıddını ele alub kuvvet virildikde 'avn-ı Hak'la bir şey değildir. Sultân Tumanbay Mısır pâdişâhı ve yanında yokdur 'âkil müdebbir cengâver beyler var iken Sultân Gavri vaktinde habs-i ebed olmak üzere zindâna vaz' olunan Hasan ibn-i Mer'î didikleri şeyhül-'Arabî Tumanbay saltanata oturdukda halâs idüb mu'azzez ve mükerrem göndermiş iken Tumanbay'ı tutub teslim itdi. Pâdişâh mağzûbî olan adama kim iltifât ve i'tibâr ider. Farazâ 'Arab tâbî' olsa bile akçesini alur. Bir kac gün sonra dolaşur veyâ bir ceng olsa ibtidâ ol bozulur. Pâdişâhın katl ideceği adamı kim iltizâm ider. Nihâyet akçe sebebiyle 'aklı var ise hüsn-i tedbir ile bir kac ay çabalar.

Vâlî olan vezîr işbu tahrîr olunan tedbir ile mezbûrların ele gelmesi mümkün olmayacağına cezm ider ise elbette bu firâr iden beyler on yedi nefer bunun cümlesi cism-i vâhid gibi olmak imkânda değildir. 'Ale'l-husûs Mısır'ın mizâcı budur ki beylerin kölelerinden birisi ya hazinedâr veyâ Mîrâhûr'un ve'l-hâsil kendi kölesinin birisi ağasını urub öldürüb yerine bey olduğu işidilmiş şeylerdendir. Mısır'da eski beylerin adamları ve kâşifleri vardır veyâhûd üzerinden kâşifleri ref' olmuş adamlardan birini veyâhûd Mısır'daki 'ulemâdan veyâ der-vîşândan veyâ meşâyih ve sâdâtdan biriyle mahfi halvet idüb Mısır vâlisi itdikleri bendeleri ol mahrem itdiği âdeme and u yemîn ve kasem ile i'timâd virüb her ne ki matlûb ider ise murâdını hâsil ideceğine va'd idüb ol kimesneye ta'lim idüb mahfi beylerün yanına gönderse veyâhûd vâlî ol âdeme gazab idüb katl idecek olsa ol âdem dahî kaçub beylerin yanına ilticâ itse ve paşanın kendüye gazabını halka yine paşa işâ'a itse farazâ beylerin câsusıdır diyü meselâ paşanın bu hususa mahrem itdiği adam bir iki def'a firârî beylere havâdis yazar. Farazâ bu gün devletden bir çukadar geldi. 'Urfa vâlisi misillü Timur didikleri 'aşî-ret ma'iyetine ta'yin ve otuz bin adam ile gelirmüş diyü Mısır'da bir saded-i kavî virilür. Elbette el-hâ'inü hâ'ifün hıyanet ashâbî korkar ve ol adam yalan gerçek böyle işitdiğin yazub sonra paşa gûyâ bunu ağnamış gibi herifi kaldır itmiş katl idecek imiş şeklinde beylerin yanına varsa baksa beylerin etbâ'ından isti'dâd sâhibi kimdir ve çelebisine gelecek kimdir veyâhûd beylerden birbirine zid var mıdır? Mizâclarını ağnadıktan sonra eger Murâd Bey veyâhûd İbrâhîm Bey ikisinden birisini katl idebilürsen seni şeyhülbeled itdirem veyâhûd paşadan sana ol katl itdiğin beyin köylerini alıvirem diyü bir takribini bulub inandıрмаğla bunun birisini paralatmak imkânındadır. Farazâ Murâd Bey ve İbrâhîm Bey'den biri olmaz ise küçük beylerden birisini bir kerre öldürse içlerinde fitne girüb birbirlerinden emîn olmazlar. Bu tedbir imkândadır velâkin bunda su'ûbet vardır.

Velâkin bunda güçlük olduğu sûrette Mısır'dan bir mektûb yazarım. 'Alî, Velî, Mûsâ bir meçhul adam ismine ve işbu firâr iden beylerin olduğu mahalle gönderüb anda mektûbı düşürdirem ve kezâlik mektubun üzerini dahî bir isme yazarım ki ânı dahî firârî beyler arayub ordularında o isimde beş on adam bulub kangısına imzâ ideceklerini bilmesünler ve işbu mektûb anların ordusuna birağılıb iki gün sonra böyle musanna' iki üç mektûb dahî yazarım. Böyle iki üç günde bir arasının kesmeyüb dürlü mektûblar yazarım. Mektubun birisinde yazarım ki bugün Mısır vâlisi şeyhü's-sâdât ile halvet itmiş Küçük Eyüb Bey eger Murâd Bey'in veyâhûd İbrâhîm Bey'in başlarını ikisinden birisinin kesüb bana getirürse âna şeyhülbeledlik tevcih iderim ve katl itdiği beyin köylerini viririm. Sen şeyhü's-sâdât bulunmuşsin. Gizli bir câsus gönder haberleş dimiş. Şeyhü's-sâdât birkaç adama teklif itmiş sizi gizli Eyüb Bey'e göndereceğim diyü böyle iki üç mektûb yazub her birini başka imzâ ve

üzere dahî başka firârî beyler arduşuna düşür dirim. Beş günden sonra şeyhü's-sâdât imzâsıyla Eyüb Bey'e bir mektûb yazub bir takrîb 'Arabî tutdururum. Nasıl tutdurursun dirsen fellâh kısmı iki altun virsen yayan Hind'e gider. On altun virüb bayağı bir adam eliyle bir Mısırlu tüccâr yediyle iki üç mektûb yazub biri bu didigim gibi birisi başka maslahat alacak virecek misillü 'Arab ânun içindekini bilmez. Ben bu mektûbı getürürem bana anlar da ikrâm iderler mülâhazasıyla gider ve orduda tutarlar. İsterler ise 'Arabî katl iderler velâkin mektûb midelerini bulandırub elbette birbirlerine düşmemenin imkânı yoktur. Zîrâ anlar mağzûb-ı pâdişâhidir. Kendi evlâdlarından hazer iderler. Her ne kadar hîle oldığın tahkik iderler ise yine 'ukde kalub beher hâl bu hususa kırk elli gün müdâvemet olundukda lâ mahâle beynerine bir fitne ve nifâk düşüb birbirini paralarlar.

Feddân başına yedişer para alınmasını Sultân Selîm-i merhûm kânûn buyurmuşlar. Şimdi beyler yedi para yerine yedişer riyâl alurlar. Mısır'a vâlî olan vezîr mükemmel kapu ile İskenderiye'den çıkdıkda Reşîd ile Dimyât arasında bir ada vardır. Pirinç vesâ'ir hubûbât zirâ'at olunur. Ol adada iki üç bin karye ve köy kend olduğu tahkik olunmuşdur. Anlara 'Arabî bir fermân yazılsa herkes feddân başına on dörder para virsün diyü şuyü' bulsa on dört para nerede yedi riyâl nerede fellahlar firâr iden beyleri depelerler. Farazâ beyler şimdi bir takrîb Mısır'a girmek lâzım gelse ol zaman tedbîr başka olur velâkin işbu tedâbiri icrâ idecek 'âkil tedbîr sâhibi vezîr bulmak pek müşküldür. Zîrâ ol vezîr her ne va'd ider ise hilâf itmeyüb kavlinde sâdik olduğu yalanı tutulmadığı lâzımdır. Bî-vehm Mısır vezîri 'âdil ve sehî ve 'âlim ve fâzıl ve muhibb-i 'ulemâ ve fukarâ ve meşâyih olmalıdır. Velhâsıl Mısır'da beyler şimdi katl olunsa bile üç dört seneden sonra dahî bedter olur. Velâkin ocaklara nizâm virilür ise güzel olur. Bu yazdığım beylerin şimdiki olduğu hâlde i'dâm ve katl olunmaları tedbîridir. Mısır'ın nizâmı yine başka iktizâ ider. Ocaklu'ya kuvvet virilüb İskenderiye ve Reşîd'de birer mîr-i mîrân oturması nizâm-ı Mısır'ın devâmına sebebidir.